

TARTALOM

4 | VEZÉRCIKK

A spirituálisan legfontosabb időszak – Radvánszki Péter az őszi ünnepekről

5 | JELENKOR

Szabadkai riport:
Ahol az elnök dédapja is elnök volt

7 | ARANYKOR

Klein Rudolf:
Emlékezés az aranykorra

11 | MÚLTKOR

Szabadkai
zsidó anekdoták

12 | LEGKISEBBSÉGI

„Mindenütt otthon,
mindenütt idegen”
Interjú Klein Rudolffal

15 | EMLÉKEZETKÖZÖSSÉG

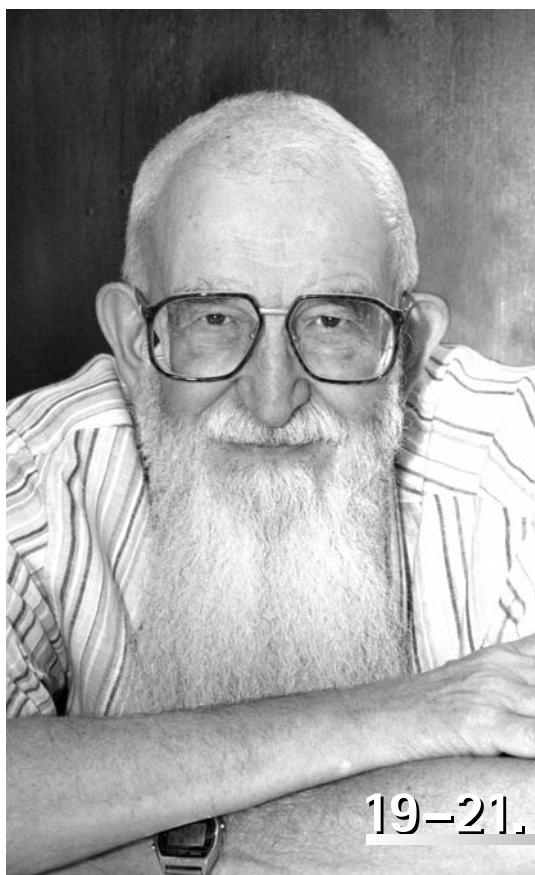
Csaplár Vilmos:
Beteg közösség
Horkay Hörcher Ferenc:
Magyarország –
emlékezetközösség

19 | ÉLETÚTINTERJÚ

Séminárium
Beszélgetés Komoróczy Gézával

26 | VICCKÖNYV

Gazdag Péter: A kérdés

26 | BETIPUL

Izraeli tévésorozat:
Terápia

28 | TERÁPIA ITTHON

„Talán mégiscsak
színházat kell csinálni”
Interjú Mácsai Pállal

30 | HOLOKAUSZTNARRATÍVÁK

Trauma, elbeszélés,
irodalom

33 | HOLOKAUSZTNARRATÍVÁK

Elhallgatott
női történetek

19-21. SÉMINÁRIUM

2012. szeptember

5772. elul – 5773. tisri

A Magyar Zsidó Kulturális Egyesület

folyóirata

Megjelenik évente tízszer

Szerkesztőbizottság:

Deák Gábor

Hoffman Iván

Itamár János-Keszt

Kovács András

Seres László

Tatár György

Turán Tamás

Szerkesztőség:

Szántó T. Gábor főszerkesztő

Gadó János

Deák Andrea szerkesztési titkár

Magó Katinka (pénzügyek)

Állandó külső munkatársak:

Uri Asaf, Csáki Márton,

Németh Ványi Klári,

Panyi Szabolcs, Pályi Márk,

Vári György, Várnai Pál

A megjelenést támogatja:

Amerikai Joint Magyarország

Magyarországi Zsidó Örökség

Közalapítvány

Nemzeti Kulturális Alapprogram

A héber és jiddis szavak átírása
a szerzők felfogását tükrözi

Címlap: Mácsai Pál a Terápia sorozatban

© 2012 HBO Holding Zrt.

Minden jog fenntartva

Terjeszti a Lapker Rt.

A kéziratok szerkesztése lezárult:

2012. május 21-én

Szerkesztőség és kiadóhivatal:

Bálint Zsidó Közösségi Ház

1065 Budapest, Révay u. 16.

234-es és 235-ös szoba

Telefon: 311-9214/136, 137

Telefon/fax: (36-1) 311-6665

Lapunk e-mail címe:

info@szombat.org

Címünk az interneten:

http://www.szombat.com

Előfizethető a kiadóhivatalban,

illetve postautalványon

az OTP 11709002-20066703

„Szombat” számú alszámlán

Lapengedély száma:

III/Kul/174/1989.

HU ISSN 0865-3844

Felelős kiadó:

Kirschner Péter, a Mazsike elnöke

Nyomdai előállítás: Mackensen Kft.

A SPIRITUÁLISAN LEGFONTOSABB IDŐSZAK

Magyar rabbit avattak a nyáron:
Radvánszki Péter, a londoni Leo Baeck
College végzőse vehette át oklevelét
a a reformmozgalom patinás épületében,
a West London Synagogue-ban. Öt kértük
fel, hogy írjon az őszi ünnepekről.

A nagyünnepi periódus az év legfontosabb időszaka zsidó spirituális szempontból. Sajátos hangulata magával rántja azt, aki rááldozza idejét és energiáját, hogy elmélyedjen a közösségi életben, imákban és tanulásban. Ros Hásáná és Szukkot ünnepének sokrétű szimbolikája van, de megvizsgálva, egy-egy sajátos motívumot, hétköznapi is releváns kérdéseket találunk ezen ünnepek üzeneteiben.

Ros Hásánáról legtöbbünknek a mézes alma és a kerek *bárcesz* jut eszébe először. Ám a sok vidámság közben gyakran feledkezünk meg az ünnep nehézségéről, mondhatni tragikus oldaláról. A hagyományosan Ros

Hásánakor olvasott szövegekből sok mindent megtudhatunk az ünnep hagyományos üzeneteiről. Sajnos ezek a narratívák nem könnyű olvasmányok, hiszen az első nap Hágár és Ismáél elüldözése¹, a második nap pedig az Akkeda², vagyis Izsák megköltözése az olvasandó szakasz. Jól ellensúlyozza ezeket a tragikus történeteket a Hanna életét elbeszélő rész,³ Ros Hásáná első napjának *háftárja*.⁴ Kevesen tudják, hogy több *halachának*, zsidó vallási törvénynek is ez a szövegrész az alapja. Innen ered például az, hogy imádkozni csak halkan, de artikuláltan lehet, valamint az, hogy az imát csak szívből és nagy odafigyeléssel szabad mondani.⁵ Hanna imája máig meghatározza, hogyan imádkozhatunk, és azokat a formákat, ahogyan megszólítjuk az Örökkévalót.⁶

Ábrahám és Hanna történetei a hűségről, és önfeladásról szólnak, és ha figyelmesen olvassuk ezeket a szakaszokat, hétköznapi is releváns kérdésekről tanulhatunk belőlük. Munkahelyi és otthon töltött életünket átszövi a bizalom és hűség kérdése. Akarva és akaratlanul is, enyhén és durván is, sokszor tesszük próbára családtagjainkat, szerelmünket, barátainkat, munkatársainkat. Mindezt azért, hogy tisztázzuk, ki mikor állna ki mellettünk, kire, mikor számíthatunk. Hágár és Ismáél elüldözése, Hanna története, valamint az Akkeda is ennek a kérdéskörnek archetipikus történetei, szélsőséges formában.

Ros Hásáná tehát, mondhatnánk, a hűség és bizalom ünneplése. Hanna és Ábrahám példája azt taníthatja nekünk, hogy az isteni és emberi akarat egymásra találhat, és bizalomra épülhet.

(Folytatás a 32. oldalon)

AHOL AZ ELNÖK DEDAPJA IS ELNÖK VOLT

A Szabadkáról elhurcolt zsidók emlékműve csupa ellentmondás. A város állította 1994-ben, de a zsinagóga telkének egyik sarkában áll, a kerítésen belül. (Talán, hogy ne tudják megrongálni?) A járókelők jól olvashatják a négynyelvű feliratot, mely szerint „a II. világháború fasiszta haláltáborokban négyezer zsidó polgártársunk veszett oda”. De hogy a zsidó polgártársak éppen a városi hatóságok közreműködésével kerültek a haláltáborokba, arról az emlékmű nem tesz említést. Ugyanakkor azt is mesélik, hogy a gettóba zárt zsidóknak a szabadkai polgárok az utolsó napig hordták az ennivalót. A Spielberg Soá archívum őriz ilyen tanúvallomást. (Vajon hány ilyen polgár volt? Kettő? Tíz? Ötven?)

Az emlékmű két (!) méter magas, feltűnőnek, szembeötlőnek nem mondható. De talán annak is van üzenete, hogy a szerény emléktábla egy hatalmas, üres telek egyik sarkában áll: az elhurcoltak után maradt űrt jól szemlélteti. Az elhurcoltaknak már nem sokkal a háború után állítottak egy emlékművet, a zsidó temetőben persze, amikor az emlékezést még a zsidók belügyének tekintették. A háromnyelvű emlékoszlopot tucatnyi sir veszi körül: 1941-ben kivégzett kommunista fiatalok sirjai, akik a jugoszláv partizán-ellenállás keretében indítottak akciókat a „fasiszta megszállók” ellen. Egyebek közt a gabonatermést igyekeztek felgyújtani, a német hadsereg ellátását akadályozandó.

Az emlékmű példás rendben, csakúgy, mint az egész temető. Nemcsak gondozott, de még

a régi sírfeliratokat is újraírják,

hadd legyen ismert minden hajdan élt zsidó neve. Elmentünkben Halbrohr Tamás, a hitközségi elnök megbeszéli a temetőgondnok lányával, milyen festékre van éppen szükség a sírfelújításhoz.

Az 1946-ban született elnök apja is sok leleménnyel és szerencsével élte túl az üldöztetést. A jómódú, asszimilált, ámde zsidó hitű földbirtokost a bevonuló magyarok már

41-ben lefogták, ahonnan csak kapcsolatok és vesztegetés segítségével szabadult. Miután a munkaszolgálat és a bujkálás után már 1944 végén hazatért, csakhamar az új jugoszláv kommunista hatalommal is meggyűlt a baja, amely mint földbirtokosra, nézett rá ferde szemmel. Több-ször is hónapokon át élvezhette a hatóságok vendégszeretét, de végül mindig kiengedték. A család szép városi házába viszont beköltöztek a nép képviselői, s Halbrohr családnak a lószerszám-kamrárt utalták ki. Innen küzdötték lassan vissza magukat. Ma Halbrohr Tamás ismét az egész ház ura, nagypolgári stílus szalonját, a súlyos bútorokat, festményeket, masszív könyvespolcokat látva nem gondolnánk, hogy a család végigszenvendte a XX. századot. Az elnök a város tekintélyes, jómódú polgárai közé tartozik, ha létezne még a virilista (a legnagyobb adófizető polgárok) intézménye, bizonyosan közéjük tartozna. A péntek esti ima után kipában indul haza az imaházból, és barátságosan köszönget jobbra-balra a szembejövő ismerősök-

Halbrohr Tamás
háza kapujában

A dédapa által állított emléktábla

nek. Mintha a monarchia aranykora tért volna vissza. Annál inkább, mivel már a mostani elnök dédapja is gazdag szabadkai polgár és hitközségi elnök volt, aki a zsinagóga építésekor az egyik legnagyobb adományt tette.

De a hajdani ötezer fős zsidó közösség mára kétszáz-húsz tagot számlál, egy nyári péntek este harmincan imádkoznak. A monumentális, ezerkétszáz fős zsinagóga üresen tátong. Kivülről tűrhetően néz ki, de belül jól látható, hogy itt ötven éve nem imádkoztak. Az épületet nem érték komoly háborús sérülések, csak az enyészet végezte a maga munkáját. A zsinagógát 1979-ben a hitközség átengedte a városnak, amely költött rá annyit, hogy a súlyos romlást meggátolja, de annyit nem, hogy azt komoly felújításnak lehessen nevezni. Mihez is kezdtek volna a késő-szocialista Jugoszláviában egy zsinagógával?

Csak nem fognak ott imádkozni?

Maradt a kultúra: kapóra jött egy avantgárd színház – annak nagyon megfelel a leromlott épület. Így is lett: a zsinagógában egymást követték az extravagáns előadások, melyek során hol tüzet raktak, hol vizeltek, hol légtornázkodtak, súlyos károkat okozva. A szocializmus kimúlását, az anyagi romlást hozó jugoszláv polgárháború követte: ekkor nem volt pénz a felújításra. Jelenleg a zsinagógára a város által grüндolt alapítvány ügyel, amely azonban nem örvend túl jó hírnévnek. A korábban segítőkész Lauder alapítvány is letett arról, hogy a zsinagóga felújítására áldozzon. Az alapítvány az országos politika tükré.

Negyela László Márk katolikus vallású fiatalember, aki azonban rabbiképzőt végzett, a helyi zsidóság híve, kutatója és a zsinagóga felújításának legodaadóbb harcosa. Elképzelése szerint a zsinagóga lenne a városba irányuló turizmus egyik sarokköve, a többi városi szecessziós épülettel együtt. A projektbe bevonná a környező magyarországi városokat is, így lehetne a turistákat vonzó „csomagokat” kínálni. Ennek érdekében fáradhatatlanul vezeti a turistákat a zsinagógában, s a város másik szecessziós nevezetességében, a városházában. Évente ötezer látogatóval számolnak.

De vissza a péntek estéhez, amelyet a közösség székhá-

zában tartanak egy kisebb, jól karbantartott imateremben. Idefelé jövet az utcán az elnök barátságosan ráparancsol a közösség szembejövő tagjaira: irány a zsinagóga. Mintegy húsz férfi és tíz nő fogadja a szombatot. A liturgia egyedi, az előimádkozó szép, tiszta hangon énekel, számomra ismeretlen dallamokat, még a legismertebb szombatköszöntő, a lecha dódi éneklésébe sem igazán tudok bekapcsolódni. Az imakönyvben (helyi kiadás) jobboldalon a héber szöveg, baloldalon a magyar és horvát fordítás.

A kiduson, helyi szokás szerint, külön ülnek a férfiak és nők. Az asztalon sült szardínia, sajt olajbogyó, zöldségek, impozáns barchesz. Utóbbit – meséli az elnök – albán pék süti (a Balkánon mindenfelé albánok a pékek), aki megtiszteltetésnek érzi, hogy a zsidó közösségnek dolgozhat. A kószerságnak ezt a liberális felfogását egy ortodox rabbi kifogásolná, de itt a helyi viszonyok a meghatározóak. Hasonló a maradék kisközösségek örök dilemmája: befogadják-e a fél- és negyedzsidókat, akiket a halacha szerint nem lehetne? Az elnök a kérdésre határozott igennel válaszolt. Pár éve két, itt segédkező lubavicsi bóher kifogásolta ezt, de az elnök határozottan közölte velük: döntéséért

a Messiás előtt vállalja a felelősséget

Általában: halachikus kérdésekben ő tűnik irányadónak és nincs senki, aki felülbírálja. Szabadkán 1948 óta nincs rabbi. (Évtizedeken át egész Jugoszláviában sem volt.)

A drósét magyarul mondják, mindenki magyarul társalog, de a fontosabb dolgokat szerb-horvát nyelven is megismétlik, egyetlen ember kedvéért: ő egy közösségi tag bosnyák férje. A jelenlévők túlnyomó többsége erősen középkori, és mint elmondják, gyerekeik nemzedéke már nem ilyen egyértelműen magyar kultúrájú: jó páran szerb vagy horvát iskolába járnak. Utána sokan mennek külföldi egyetemre (Magyarországra is), mivel a gazdasági kilátások Szerbiában nem jók. Még rosszabb a helyzet, panaszkodják, mint Magyarországon. Ami a magyar politikai helyzetet illeti, véleményük ugyanolyan, mint egy pesti zsinagógában lenne: mélységes bizalmatlansággal figyelik a kormányzati politikát. Aki tudja, a magyar ATV-t nézi. Félelmük azonban nem olyan erős: őket védi a határ, Szerbiában a magyar nacionalizmustól nem kell tartaniuk. A délvidéki magyarságra, mely kisebbségben él (a délszláv háború óta már Szabadkán is), nem jellemző az agresszív magatartás. Itt a szerb nacionalizmus lép föl agresszíven, ám a zsidókat ez nem nagyon izgatja.

„A szerbek nem antiszemiták”

– hangzik el többször is a beszélgetések során. Ezt a kedvező állapotot észlelem másnap, amikor Halbrohr Tamás meghív egy étterembe. Az asztalnál gond nélkül társalog

zsidó témákról – a magyar-zsidó belviszonyokat úgy ismeri, mintha Budapesten élne – és ilyenkor nem halkítja le erőteljes hangját, amint ezt Pesten megszoktuk.

De újfent vissza a péntek estéhez. Az Istentisztelet végeztével még egy program vár ránk. Halbrohr Tamás barátai és ismerősei mulatságot rendeznek egy falusias étteremben. Az összejövetelt, mint hallom, régi barátjuk szponzorálja, egy Szabadkáról Svájcba szakadt, ma már nyugdíjas magyar zsidó. Finom étel-ital és egy háromtagú amatőr zenekar emeli a vendégek kedvét, akik jó magyar (és horvát) módra önfeledten dalolnak. Egy horvát nótacsokrot egy magyar nótacsokor követ, majd, nem kis meglepetésemre, felcsendül a Hava nagila, amit héberül énekel, aki tud. Utána meg a Katyusa hangzik el oroszul. Mindet egyazon lelkesedéssel. Vajon a kultúrák ilyen békés egymás mellett élése jellemző az egész városra?

A zsidó kórház az 1920-as években épült, s akkoriban a legkorszerűbb ilyen intézmény volt a városban: még a

nagy újdonságnak számító nőgyógyászat is működött falai között. A zsidótörvények során persze ezt is elvették, s a közösség most, 70 évvel később kapja majd vissza az épületet. Szerbiában a kárpótlás még mindig nem zárult le. Valamennyi időt (egy évet?) még várni kell, ami nem is baj, mert ha most zuhanna a közösség nyakába, a felújítási költséget nem tudnák előteremteni. Egy épületet már visszakaptak, abban most egy bank működik, s a befolyó bérleti díj sokat segít a közösség anyagi gondjain. Kétszáz ember tagdíjaiból nem tudnák fenntartani a közösség székházát, a jól felszerelt irodát, az imatermet. Könnyebben működik így a női kör, a sakk-kör, a Milkó Izidor szellemi páholy, s a púrimi ünnepségen is megengedhetik maguknak, hogy a Sabbath Song együttest hívják el Budapestről. Jó lenne, ha maradna ez a helyzet, de félnek, hogy a bank odébbáll, mert recesszió van, sok a kiadó ingatlan, nyomottak az árak.

Gadó János

Klein Rudolf

EMILÉKEZÉS AZ ARANYKORRA*

A XIX. század folyamán Szabadkán rohamosan emelkedett a zsidók száma. Erre a korszakra esik a város urbanizációja és a lakosság számának általános növekedése:¹

Év	Összlakosság	Zsidók száma	%
1805	21 537	67	0,31
1820	32 274	234	0,7
1830 ²	(33 318)	464	1,3
1844	(41 707)	623	1,49

A táblázatból kitetszik, hogy a XIX. század első felében Szabadka összlakossága megkétszereződött, a zsidók száma pedig a kilencszeresére nőtt: a vizsgált időszak elején részarányuk 0,3%, a végén pedig 1,5% volt. Noha a zsidó népesség részaránya viszonylag alacsony, a város gazdasági életében mégis meghatározó jelenlétük, mivel tevékenységük a kereskedelem és szolgáltatások fellendítését segítette elő.

*

A XIX. század negyvenes éveinek liberális légköre hatással volt a szabadkai zsidóság sorsára is. A már korábban engedélyezett házaló kereskedelem mellett a zsidók számára lehetővé vált, hogy részt vegyenek a vásárokon és boltokat nyissanak. 1840-től földbirtokot is

A zsidókat nemigen sújtotta itt a környezet türelmetlensége.

vásárolhattak. A zsidók és a magyarok kapcsolatán sokat változtattak az 1848-as forradalom és szabadságharc eseményei. A zsidók támogatták a forradalmat, főképp azért, mert a polgári célok támogatása egyenjogúsítással kecsegtetett.³ Hasonló volt a helyzet Szabadkán is, ezt tanúsítja a város izraelita temetőjében a forradalom zsidó áldozatainak emelt emlékmű is. A szabadságharc bukása után Haynau a szegedi és szabadkai zsidók ellen rendeletet adott ki „rossz gondolkodásmódjok és törvényes császárok s királyuk iránt tanúsított hűtlenségükért”. Külön-külön 25 000 bakancsot kellett volna fizetniük büntetésül „gyalázatos és törvényellenes magokviseletéért, úgy a lázadók többféleképpen pártolása és gyámolításáért”.⁴ Ez a körülmény is elősegítette a zsidók és magyarok közeledését, amely később elvezetett ahhoz a szimbiózishoz, mely kisebb-nagyobb megrázkódtatásokat leszámítva, egészen az első világháború kitöréséig gazdasági és kulturális előnyére vált mindkét félnek.

Az 1848-as forradalom okozta pusztítások során Szabadka volt az egyetlen nagyobb város a megyében, amely sértetlen maradt.⁵ Így az áruforgalom itt összpontosult, és ez a város kereskedelmének javára vált. „A boltok és az egész kereskedelem most mind jobban a zsidók kezébe került” – írja Iványi.⁶ A kiegyezést követő politikai emancipáció tovább erősítette a szabadkai zsidóság helyzetét. A Kongresszus sem okozott nagyobb szakadást soraiban, mert viszonylag kevés volt az ortodox⁷ és a status quo ante beállítottságú zsidó.

A XIX. század folyamán tovább gyarapodott Szabadka lakossága, így a város zsidósága is, bár ők lassabb ütemben mint korábban.⁸

Év	Összlakosság	Zsidók száma	%
1870	56 323	1331	2,36
1880	61 367	1647	2,68
1890	62 737	2540	3,49
1900	82 122	3024	3,68
1910	85 445	3256	3,81

Az összlakosság a XIX. század három utolsó évtizedében 46%-kal gyarapodott, a zsidóság pedig 227%-kal, illetve részarányuk 1,32%-kal. Ez Szabadka történetében a minőségi változások időszaka. Az alföldi vasút (1869) és a Budapest–Zimony vonal (1882) kiépítésével a város forgalmas közlekedési gócponttá vált. E közlekedési útvonalak kelet-nyugati irányban Erdélyt kötötték össze Horvát–Szlavón fiumei kikötővel,

észak-déli irányban pedig a Balkánt Közép-Európával. Mindez a kedvező természeti adottságokkal együtt (igen termékeny a föld és a mezőgazdasági termelésnek több évszázados a hagyománya) elősegítette a fokozatos iparosodást. A kereskedelem és a bankéletben a zsidóknak jelentős szerep jutott. Először malomtulajdonosok, ecetgyárosok, szappangyártók, nyomdászok és élelmiszeripari létesítmények (Hartmann és Conen) megteremtői, majd megjelennek a fémiparban (Rotmann Imre, Goldner fivérek), téglagyártásban (Glieb Bernát), kartongyártásban (Fischer Ernő), csokoládégyártásban (Ruff fivérek). A XIX. század végéig felbukkan a zsidó orvosok, ügyvédek, újságírók, szerkesztők és ismert művészek első nemzedéke, mint például Milkó Izidor író.

(...)

A soknemzetiségű, viszonylag toleráns vidéken a zsidókat nemigen sújtotta a környezet türelmetlensége. Az antiszemitizmus Szabadkán a Monarchia általános politikai és szellemi áramlatainak begyűrűzéseként jelentkezett leginkább. Röviddel a várva várt emancipációs törvény kihirdetése után (1869) a bécsi tőzsdekrachot (1873) követő gazdasági krízis antiszemita hullámot vont maga után az egész birodalomban.⁹ Ebben az időben (1887) volt Szabadka egyetlen jelentősebb antiszemita kilengése. Egy az országgyűlési választásokkal kapcsolatos politikai botrányt követően Jankovics főispán kénytelen volt megválni hivatalától. Pártfogoltja, a fiatal Mukics (a polgármester fia), elveszítve politikai támaszát, a pesti antiszemita körök hatása alá került és „A szélső baloldal antiszemita programja” című röpiratok terjesztésébe kezdett. A tiszaezlári vérvád után, amelyben a zsidókat súlyos büntetéssel vádolták, a szabadkai zsidók is fokozott érzékenységgel reagáltak az antiszemitizmusra. Megrettenve az általános felháborodástól, Mukics a Negyvennyolcasokra fogta tettét. A szabadkai antiszemitizmus vezéralakja hamarosan véget vetett csapodár életének. Ezt követte a Szabadka melletti Csantavér falu antiszemita botránya. Dankó Takács János megvádolta Fürst Sámuel kereskedőt, hogy legyilkoltatta kiskorú öccsét, és vérét rituális célokra felhasználta. A szabadkai hatóságok pártatlanságának köszönve az ügyre hamarosan fény derült: az elveszett gyereket sértetlenül találták meg Zenta város környékén.

Az említett két incidens hamarosan feledésbe merült és a zsidók továbbra is zavartalanul éltek ezen a békés vidéken.

*

A szabadkai zsinagóga rendkívüli vállalkozás volt mind a viszonylag szerény zsidó közösség, mind pedig az építészeti remekművekben egyáltalán nem bővelkedő, nemzetiségileg és kulturálisan erősen megosztott,

óriásfalunak tisztelt hatalmas mezőváros számára, valamint kimagasló teljesítmény a még nem igazán befült építészpáros, Jakab Dezső és Komor Marcell életművében is. Mindhárom téren vízvázlatzó ez az épület: a megizmosodott vidéki magyar zsidóság magára ébredésének, a város hirtelen fellendülésének, építési láznak hajnalát, és az építészek pályájának felívelését jelzi. A zsinagóga térkoncepciójából és majdnem minden részletéből a frissesség és innováció árad.

/.../ A stílusisan jobbára jellegtelen századfordulós eklektizáló zsinagógáktól eltérően sajátos szecessziós-magyaros építészeti formanyelv új szellemet képvisel az Osztrák-Magyar Monarchia építészetében is.

Az építészettörténeti prominencia mellett jelentősek a helytörténeti, történelmi, zsidótörténeti szempontok is. Az épület négyemzetiségű és háromfelekezeti városban áll, és topográfiai helye összefügg a zsidóság pozíciójával, sőt fényt vet a többi nemzetiség életkörülményeire és egymás közötti viszonyára is.

A zsinagóga új korszak hírnöke a városban. Felépítését egész sor magyaros-szecessziós középület követte Szabadkán, melyek nemcsak a városképet változtatták meg, hanem az egy nemzethez kötődő stílust – a magyar szecessziót, melyet a fővárosban némelyek zsidónak bélyegeztek – nemzetek feletti helyi jellegzetességgé tette. A zsinagóga a városházával együtt urbánus egységet teremtő jelképként is szerepel. A még-sohane volt, „gyökértelen”, magyarnak szánt, de sokak szerint zsidó(s) fiktív építészeti formanyelv, mint később látni fogjuk, eszperantóvá lett, mely a helyi, szabadkai, nemzetiségek feletti építészeti identitás meghatározó elemévé vált.

A zsinagóga a szecesszió úttörője Szabadkán: mind középületek, mind polgárházak sora követi, miáltal a város korábban jellegtelen építészeti arculata sajátossá válik. Az addig stilisztikai önazonosság híján levő álmos mezőváros az ország építészeti élvonalaiba emelkedik. (...)

Így történt, hogy Szabadkán nem a zsinagóga vette át a környezet formanyelvét, hanem fordítva, a zsinagóga hozta a városba a magyar szecessziót, mely aztán a város identitásának meghatározó elemévé vált. Architektonikus szempontból nem asszimilációt végzett a zsidóság, hanem meghatározta a város építészeti irányvonalát az elkövetkező évtizedben, aminek a kortársak is tudatában voltak.

*

A munkálatok jó ütemben haladtak, amit az mutat a legjobban, hogy hamarosan megszólaltak az antiszemita hangok. (...)

A rémhírt a főkapitányság így cáfolta:

„Minthogy garázda, lelketlen izgatók azt a galád

Singer Bernát
szabadkai rabbi
(1868–1916)

hírt terjesztik, hogy a zsidó templom felépítéséhez leány vér kell, s galád rágalma látszólagos megerősítése végett azt állítják, hogy ezt a városháza előtt kidoztatták, s mert ezen galád hírek következtében két zsidót már tetteleg inzultáltak is, ezentúl rendőrorjárok fognak a városban cirkálni, s a hír terjesztőit a legszigorúbban megbüntetik. Egyúttal a legszigorúbb intézkedések fogantatottak, hogy a hír terjesztői kézre keríttessenek. Ezek a büntetőtörvénykönyv 153. paragrafusa értelmében 5-10 évig terjedő fegyházra ítéltethetnek.”¹⁰

1902 őszén – nem egész másfél év után – a zsidó Újévre, a zsinagóga nagyjából elkészült.¹¹ Az ünnepélyes felszentelésre csak egy évvel később került sor. A budapesti Egyenlőség, a zsidóság első számú hetilapja, így számolt be róla:¹²

„Szabadkán szeptember 17-én adták át rendeltetésének a szabadkai zsidó hitközség remek új templomát. A templom pompájánál s az ünnepélyességnél sokkal jobban megkapott a testvériségnek az a szent érzelme, mely megaranyozta az egész ünnepélyt, s a napot nem egyszerű templomszentelés napjává, nem egy hitfelekezet, hanem egész Szabadka ünnepévé tet-

te. Az állam képviselőjétől, a főispántól kezdve le az egyszerű polgáremberekig, pár órára Szabadka egész élete központosult az új zsinagóga körül.

Az oltár körül foglaltak helyet Szabadka hivatalos és vallásos életének vezetői: a hatóság, az állami tisztviselők, a katonaság képviselői és valamennyi religio papjai. Kint, a templom körül pedig rendben, tolongás nélkül sorakozott a nem hivatalosok serege. Délután, bár az ég be volt borulva, igen szép idő kedvezett az ünnepnek, melyről a következő tudósítás ad

számot: Az esti ima elénklése után Kuttna Mór főrabbi rövid megható beszédben elbúcsúzott a régi templomtól, majd kiemelték a tórákat a frigyszekrényből és a szabadkai, valamint vendégpapok és a hitközség legöregebb tagjai karjaikra vették, és két sátor alatt megindultak az új templom felé. A sátorok körül városi hajdúk díszben, kivont karddal haladtak, előtte a tűzoltó zenekar régi zsidó imákat játszott, mögötte nagy közönség haladt.¹³

Négy óra felé járt az idő, amikor a menet az új templom terére ért, ahol már több ezerre menő közönség várta. A templom bezárt kapuja előtt a város polgármestere, városi főhivatalnokok és a hitközségi elöljáróság állt, és amikor a tórák megérkeztek a lépcsők elé, Jakab Dezső építész, ki Komor Marcell fővárosi építésszel együtt tervezte a remek templomot, beszédet intézett a hitközség elnökéhez, s az aranyozott templomkulcsot átadta, mely bársony vánkoson nyugodott.

Az elnök, Blau Géza dr. átvevén a kulcsot Bíró Károly dr. polgármestert kérte lendületes beszédben, hogy vegye át tőle és adja át a templomot szent rendeltetésének. Bíró Károly dr. hosszabb beszédben felelt, amellyel, mint az erkölcsi jó szolgálatában álló hajlékot, megnyitotta a templom kapuit.

Óriási éljenzés zúgott végig a széles utcán, és a menet megindult az intelligens közönséggel már teljesen megtelt templomba.”

JEGYZETEK

* Részlet Klein Rudolf *A szabadkai zsinagóga* című, hamarosan megjelenő könyvéből.

1 Az adatokat Iványi művéből vettem. Mivel 1830-ból és 1844-ből nem rendelkezünk az összlakosság számával, a megfelelő sorokba az 1829-es illetve 1846-as értékeket helyettesítettem be, zárójelben.

2 Megerősíti ezt az 1831-es zsidó összeírás, mely szerint 464 izraelita, azaz 81 család lakott Szabadkán: 1 boltos, 65 kereskedő, 7-7 iparos, bérlő és koldus. Évi összjövedelmüket az adószedők 3389 forintba becsülték (Szabadkai Történelmi Levéltár M. 12. A 42/pol. 1832.)

3 Ettől függetlenül megtaláljuk őket a császáriak soraiban is.

4 Iványi i.m. I. kötet. 487. Iványi a 337. oldalon megjegyzi, hogy a forradalom alatt Szabadkán antiszemitizmusnak nyoma sem volt. A forradalom vérbe fojtását követően a szerbek részéről mutatkozott jelentősebb antiszemitizmus a zsidók forradalmi elkötelezettsége miatt. Szerencsére ez itt nem volt olyan jelentős, mint más bácskai városokban. (Zentán a szerb felkelők – a forradalom ellenzői – számos zsidót gyilkoltak meg, beleértve Ullmann Isert rabbit. Hasonló pogrom áldozata lett az adai Halprin Jakab rabbi, és még a híres óbudai Minc Mózes rabbi fia is.) Részletesebben lásd Dušan Jelie: *Kratak pregled istorije subotickih Jevreja i njihovog doprinosa razvoju grada*. Zbornik 5, *Studije, arhivska i memoarska grada o istoriji subotickih Jevreja*. Jevrejski istorijski muzej. Beograd, 1987, 29.

5 Iványi i.m. II. kötet, 229.

6 Ua. 229. Ezért – amint azt Jelie kiemeli – a zsidók a keresztényekkel, elsősorban a szerb kereskedőkkel kerültek összeütközésbe. (Jelie i.m. 33.)

7 Az Ortodox Imaegyesületet 1903-ban alapították a Nemzeti szálló 8-as szobájában, és mindössze 32 résztvevője volt. 1915-ben megvették a Hevra Kadisától a Frangepán utca 14-es számú épületet, és zsinagógává alakították át. Addig az újhíti templomban vagy magánházakban gyülekeztek. 1921-ben hitközségi autonómiát nyertek, majd 1923-ban beiktatták az első főrabbit. A 100 tagot számláló hitközség 1925-ben rituális fürdőt építtetett.

8 Az 1890-es adatokat Iványi idézett művéből vettem, az 1900-as és 1910-es adatok pedig a hivatalos népszámlálás értékei.

9 Mivel a zsidók jelentős szerepet játszottak a kapitalizmus meghonosításában Magyarországon, a gazdasági pangások és válságok korszakában felélenkült az antiszemitizmus.

10 A *Pimasz koholmány* című cikkből. Szabadkai Közlöny, 1901. június 6.

11 Ebből az alkalmából fel is szentelték a templomot 1902. szeptember 30-án, és itt tartották az istentiszteletet Ros-háSana alkalmából. (Lásd. *Templomfelszentelés*. Szabadkai Közlöny, 1902. szeptember 28., *A szabadkai izraelita templom felavatása*, Szabadkai Közlöny, 1902. október 5.)

12 *A szabadkai zsidóság ünnepe*. Egyenlőség, 1903. szeptember 20. 7–8.

13 Ez a „processzió” jelképes cselekedet volt: a Tórákat áthelyezték a városszéli, toldozott-foldozott régi zsinagógából a központi fekvésű, városképet meghatározó templomba.

SZABADKAI ZSIDÓ ANEKDOTÁK

Egy alkalommal vezetőségi választás volt a hitközségben. A többoldalnyi jelölt közül mindegyik kapott egy-két szavazatot. Hogy rövidere fogják a kihirdetést, csak a győztes listát olvasták fel. Böhm Mór nem tűrte a dolgot és óvást intézett. Elmondása szerint bár Jokli és Vak Pista is megígérték, hogy rá szavaznak, de rendben van, ha becsapták is, de mégis, hol van Böhm szavazata, amit saját magára adott le?

Böhm szabó amúgy nagyon is önérzetes ember hírében állt. Meg is fogadta, hogy ő bizám soha többet nem megy szavazni. Ha mégis, akkor törjön el a lába. Az egyik párt egyszer mégis sikeresen meggyőzte őt. Böhm szabó a választásra pedig lóháton érkezett meg, mert megígérte: ő nem megy...

Az egykori hitközségi elnök, Gerson Adolf tehetős ember volt. Mint hitközségi elnök, ő határozta meg az éves egyházi adó mértékét. Az egyikre kirótt 2 forint adót, a másikra hármat vagy négyet, míg végül saját magának nagyvonalúan 5 forintnyi adót határozott meg. Felzúdult erre a kile. Véleményük szerint a 2 és 3 forintos járulékokhoz mértén neki arányosan sokkal többet, tízszer vagy százszor magasabb hozzájárulást kellene fizetnie. „Nektek mindegy, hogy mennyit fizettek, meg úgyszincs semmitk. De nekem vigyáznom kell a vagyonomra!” – felelte higgadtan Gerson.

Handelsman Leó a hitközség nyugalmazott tanítója volt. Több nyelven beszélt, az egész világról adódtak levelezőpartnerei. A városban a legtöbb levelet az öreg Handelsman kapta. Egy időben a szabadkaiak tudni vélték, hogy III. Napóleonnal is levelet vált, sőt Napóleon minden fontosabb kérdésben kikéri Handelsman véleményét.

Pályázatot írtak ki hitoktatói állásra, öten jelentkeztek is rá. A szavazatszedő bizottság elnöke Körpel Ármin volt, aki Weisz Jakabot támogatta. Weisz 12 szavazatot kapott, míg a másik esélyes jelölt 14-et. Amikor Körpel meglátta az eredményt, formai hibákra hivatkozva rögtön érvénytelennek minősítette az eredményt, és új választási időpontot tűzött ki. Két hétre rá meg is tartották a választást, amikor Weisz ismét 12 szavazatot kapott. Körpel Ármin erre a következőket mondta: „Weisz Jakab a mai szavazáson 12 szavazatot kapott, ha ehhez hozzászámítjuk a két héttel ezelőtti 12 szavazatot, akkor kitűnik, hogy a túlnyomó többség, 26 tagból 24 őt

támogatja.” Így történhetett meg, hogy Weisz harminc évig volt hitoktató Szabadkán.

Halbrohr Móric egyik alkalommal a halpiacon összetalálkozott Elije Weiss-szel. Halbrohr egy szép halat vett, s adott Elijenek pár krajcárt, hogy vigye haza. Elije a halat haza is vitte, de abból a Halbrohrék nem ettek, mert saját magához vitte azt haza.

A szabadkaiak jó ideig beszéltek egy történetet. Rákosi Mátyás, még diktátor kora előtt, suhancként Szabadkán élt családjával. Sugár üzletében rendszeresen lopott. Sugár Manó pedig nem restellte minden alkalommal jól megverni Sztálin elvtárs későbbi legjobb magyar tanítványát...

Negyela László Márk

„MINDENÜTT OTTHON, MINDENÜTT IDEGEN”

A szabadkai születésű Klein Rudolf az MTA doktora, egyetemi tanár, számos magyar és idegen nyelvű építészet-történeti könyv szerzője. Világszerte ismert kutató, aki sajátos hármás identitásáról is beszél az alábbi életútinterjúban.

– Gyerekkorodban, az 1960-as években hány zsidó élt Szabadkán?

– A II. világháború előtt még ötezer körül voltak. A deportálásból ezer jött vissza, ami vagy tíz év alatt kétszázra csökkent – legalábbis ennyi hitközségi tag maradt. A túlélők elmentek Amerikába, Izraelbe. Érdekes, hogy 1991 után, a délszláv háborúk miatt ismét sokan távoztak, mégis nőtt a tagok száma, mert az inséges időkben élelmiszer-csomagokat osztott a hitközség.

– Gyerekkorodban, tudtad, hogy zsidó vagy?

– Köztudott dolog volt. Jártunk zsinagógába a nagyünnepken, noha a kósersággal nem foglalkoztunk. És tudatták is velem. Az első elemiben hallottam először, hogy büdös zsidó.

– Magyarul mondták?

– Igen, magyar elemibe jártam. De az akkori hivatalosság az ügyet komolyan vette, anyámat behívták és megnyugtatták, a gyerek pedig igazgatói megrovást kapott. A gimnáziumban ért a másik hasonló incidens. Egy osztálytársam belém szeretett, nem viszonztam, végül itt is elhangzott ugyanez a sértés. Itt egy nem zsidó osztálytársam biztatott, hogy ezt ne hagyjam annyiban, végül az igazgató fenyegette meg a vétkest, hogy ha ez még egyszer előfordul, nem fog leérettségizni.

– Ez is magyar gimnáziumban történt?

– Szláv-magyar gimnázium volt, sváb igazgatóval.

– Egész gyerekkorodban ez a két antiszemita incidens ért tehát?

– Igen. Később Horvátországban is kettő. Zágrábban jártam egyetemre. A házínéni, akinél laktam, nyájas, hithű katolikus volt. (Akkor ott a katolikus egyház jelentette az ellenállást a kommunizmussal és szerbekkel szemben.) Amikor berúgott, azt mondogatta, hogy a Zrínyi téren a lámpavasakra újra fel kéne akasztani a szerbeket és a zsidókat. Józan állapotban bátorított, hogy udvaroljak a lányának. Másik eset: a zágrábi egyetemen a témavezetőm egyszer, a távollétemben azt

mondta, senkit sem utál úgy, mint a magyar zsidókat. Csoporttársaim ezt visszamondták nekem. Én megijedtem, de ennek ellenére jelesre diplomáztam. S utána meghívott, hogy legyek a tanársegédje.

– És hivatalos antiszemitizmus nem volt?

– A jugoszláv kommunista párt az egyházakat nem nézte jó szemmel, de a zsidóktól féltek a legkevésbé. Azok kevesen voltak. A prominens jugoszláv kommunisták között sok zsidó volt. Apám kommunistaellenes volt, de nem félt, mert unokaöccse, Pressburger Dódi, Tito mellett volt személyi titkár. Így aztán elég sokat megengedett magának. Egy ízben meghalt egy magas rangú kommunista, ki kellett tenni a fekete zászlót. Apám nem tette ki, behívták a politikai rendőrségre. Ott azt mondta, a gyereke fél a fekete színtől, depressziót kaphat, ezért nem tette ki a zászlót.

– Neki nem voltak illúziói a kommunista Jugoszláviával kapcsolatban?

– A családja milliomos volt, a kommunisták megkopasztották, őket tartotta ősellenségnek. Ugyanakkor a szerbekkel nem volt baja. Jugoszláv katonaként került német fogságba, szerb bajtársaival együtt. Tűrhető dolga volt, mivel több nyelven beszélt, fordított a táborban, ezért kapott szalonnát. Jugoszláv hadifogolyként érte meg a felszabadulást.

– És a háború után miért nem emigrált, ha annyira utálta a kommunistákat?

– Talán mert roppant levert volt. Visszatért a fogságból, szeretteit nem találta a házukban, s akik oda beköltöztek, azok nem akarták beengedni. Lassan-lassan kapta vissza a ház egy-egy szobáját. Talán félt, hogy jogászként külföldön nem kap munkát. Meg volt győződve, hogy a kommunizmus gazdasági okokból rövid időn belül meg fog bukni.

– Voltak horvát barátaid is?

– Voltak. Egyikkel idővel esküvői komák lettünk. A keresztapáságot már nem vállaltam, hiába győzködtek... Apámnak voltak horvát és szerb barátai. Ő még a Monarchia korában született, s a törzsökös vajdasági szerbekkel is jól megértette magát.

– Miért járattak téged magyar iskolába?

– A zsidóktól a hatalom elvárta volna, hogy szerb iskolába járassák a gyerekeiket. De a magyar iskola jobb volt. A hatvanas években már Magyarországról érkeztek tankönyvek, s ezek nagyon jók voltak. A másik

szempont az volt, hogy a szüleim féltek, nem lesz anyanyelvem. Ha magyar szülő gyereke szerb iskolába jár, akkor egyik sem lesz az anyanyelve. Több nyelven beszél rosszul. Apám, aki a Sorbonne-ra járt, ezt átlátta. Azt akarta, hogy tanuljak meg jól magyarul, aztán majd megtanulom a többit.

– Gyerekkorodban tudtál szerb-horvátul?

– Először német, majd horvát óvodába jártam. Ott a zsidó gyerekek külön asztalnál ültek. Ennek nem volt diszkriminatív jellege, inkább az identitást ápolta. Mi magyar anyanyelvű és kultúrájú zsidók voltunk. De a zsidók olyan státuszban voltak, mint más, területi autonómiával nem rendelkező kisebbségek: magyarok, szlovákok, cigányok, albánok. Abban a soknemzetiségű közegben ez nem volt probléma. Az egyik barátom, Grósz Pali, szerb iskolába járt. Attól mi még jó haverok voltunk. Több gimnáziumi osztálytársam később nagy karriert futott be Európában és Amerikában.

– Nem volt egységes zsidó stratégia a gyerekek iskolázását illetően?

– Nem. Számos zsidó tartózkodott a magyaroktól a zsidótörvények és a deportálás miatt. Az én nagymamám, nagynéném, unokaöcsém is Auschwitzban pusztultak el. Az, hogy magyarul beszélnek, afféle kulturális inercia, tehetetlenségi erő.

– A többség még ma is magyarul beszél?

– Ezt nem merném állítani. De tudnak magyarul. A délszláv háború idején egyesek Magyarországra küldték a gyerekeiket, akik itt jártak iskolába. Akkor egy kicsit visszamagyarosodtak. És az EU-tagság is vonzó volt: a magyar határ ma is európai határ egyben. Hogy a Magyarország iránti vonzalomban mennyit nyom a magyar kultúra, mennyit a viszonylagos jólét, mennyit az európaiság, ezt nehéz megmondani. A lányom nemzedéke a Vajdaságban már nemigen ismeri Adyt, akiért mi a gimnáziumban rajongtunk. Abban a korban volt valami pezsgés. A jugoszláv harmadik út akkor izgalmas szellemi kihívásnak tűnt. Ebben a közegben született az Új Symposion folyóirat, a vajdasági magyar kultúra egyik fellelője, melynek 1986-tól '89-ig én is szerkesztője és szerzője voltam, s amely a Milosevic korszakban húzta le a rolót.* Főszerkesztője, Purger Tibor Amerikába emigrált, ma a Rutgers Egyetemen főkönyvtáros. Én amúgy lokálpatrióta vagyok. A mi szabadkai családi házunkért, amit időközben részben viszaszerezünk, nagy pénzeket kínáltak, de én nem adom.

– Miért?

– Régi szabadkai család vagyunk. Nagypám föld-birtokos-gyártulajdonos volt, akinek dédapám a Mátyás nevet adta. Öntudatos magyarként a fiát (apámat) Tibornak nevezte.

– És te hogyan lettél Rudolf? Ez nem tipikus zsidó név.

– Apám, miután Magyarországból és a kommunista Jugoszláviából is kiábrándult, a Habsburg birodalom, Rudolf főherceg iránt táplált nosztalgiát.

– Miért Zágrábban jártál egyetemre?

– Először Pestre jöttem, de az oktatás a Műegyetemen középiskolai jellegű volt, minden hónapban zárt-helyivel, felesleges tárgyakkal; nagyon érződött a dik-tatúra. Zágrábban európai stílus volt az oktatás, nem volt dolgozatírás. Elitképző volt, rendszerek voltak a tanár-cserék a nyugati egyetemekkel. Hétvégenként át-mentünk Grazba vagy Olaszországba, ahol a professzo-runk tanított. Zágráb volt akkor a nyugat.

– De diploma után hazamentél Szabadkára.

– Nem akartam egyedül hagyni a szüleimet. Az újvi-deki egyetemen fiatalon tanszékvezető egyetemi do-

cens lettem, a feleségem pedig főorvos. Sokat publikáltam, jól éltünk, utazgattunk, „gemachter Mensch” voltam. De a nacionalizmus erősödött, és 1986-ban egykori belgrádi professzoraim már figyelmeztettek: jó lesz, ha nyugati állás után nézek. A szerb nacionalizmus egyre agresszivebbé vált. Megfogadtam a tanácsot, spórolt pénzemem is frankfurti bankba vittem ki, de maradtam, mert úgy éreztem, hogy ott a helyem. Lemondtam a dékán-helyettesi állásomról. 1991 szeptemberében, amikor már az a veszély fenyegetett, hogy behívnak a szerb (hivatalosan még jugoszláv) hadseregbe, feleségemmel és lányommal két autóba bepakoltuk legfontosabb személyes tárgyainkat, és az utolsó pillanatban ájtóttünk Magyarországra. Néhány nappal később egy belgrádi napilapban megjelent a nevem és a fényképem mint árulóé, aki a szerbeket üldözte. Szabadkán maradt anyámra kellemetlen idők jöttek: hívogatták az egyetemről, hol utánam érdeklődtek, hol fenyegették; gyerekkori szerb ismerősei, akik úgy beszéltek magyarul, mint ő, nem köszöntek neki az utcán.

– Mihez kezdttél az emigrációban?

– A Műszaki Egyetemen az építészkaron próbáltam állást szerezni, de egy építészettörténész professzor azt ajánlotta, menjek Izraelbe. Így kénytelen voltam külföldön szerencsét próbálni. Fél év után a Héber Egyetem vendégtanára lettem, majd Japánba mentem, a Kyotói Műegyetemre. Abban az idegen környezetben érelődött meg bennem a gondolat, hogy alijázzak, s 1996-ban így is tettem. Az első év ott is nehéz volt. Déli hőség és lárma, túlzott közvetlenség... De a jeruzsálemi Héber Egyetemen kaptam állást, majd a Tel Aviv-i Egyetem professzora lettem. Utóbb hívtak magyar egyetemekre is. Izraelben voltak jó barátaim, nagyon lelkes, tehetséges és ragaszkodó tanítványaim, de a mainstreamhez nem tud-

tam kapcsolódni, mások voltak a gyökereim. Remete voltam, dolgoztam, nem vettem részt a társasági életben, amit nagyon rossznéven vettek.

– A te bázisod mégiscsak Magyarország, nem?

– Igen, hiszen létezik kulturális magyarság, amely mellett én lehetek zsidó etnikumú és zsidó felekezetű polgár. Engem a magyar és a zsidó kultúra, ezek kapcsolata vonz, megmagyarázhatatlanul, ez az identitásom magja. Izraeli egyetemeken sokat tanultam és tanítottam, de kulturálisan a Kárpát-medencéhez kötődöm, ahol lejátszódott a „kulturális cserebere”: egymás gazdagítása a zsidóság és a befogadó népek között. Ez hiányzott Erecben. Ez irracionális, nosztalgikus vonzódás, tudom, de a zsidók mindig ideák után szaladtak, nem? Noha alapvetően magyar kultúrában nőttem fel, ez szélesebb keretbe ágyazódott be. Vajdaság történelmileg soknemzetiségű és sokfelekezetű, ami nyíltságra nevelt. Nagyon ragaszkodtam Vajdasághoz – Jugoszlávia egészéhez már kevésbé, mert felőlt a közép-európai kultúrkörön kívül álló egységeket is, és mesterségesnek éreztem. Amikor 1990 után a délszláv népek elkezdtek egymásra acsarkodni, sokan összeomlottak. Egy idősebb, horvátországi szerb kollégám, akinek az usztasák megölték a szüleit, jugoszlávnak tartotta magát, a népek testvériségében hitt, és amikor kitört a délszláv háború, olyan depressziós lett, hogy végül agyda-ganatban meghalt. Hogy én nem törtem össze, azt talán éppen sokrétű kulturális kötődésemnek köszönhetem. Így azután mindenütt otthon vagyok, és egy kicsit mindenütt idegen.

Gadó János

* A folyóirat utódja Ex Symposionként Magyarországon működik. (A szerk.)

Egy mester, egy tanítvány és egy nő próbálnak kikeveredni életük zsákutcáiból az ezredforduló Budapestjének jellegzetes helyszínein: az Újlipótvárosban, a Duna-parton, divatos bárókban vagy éppen romkocsmákban, a zsidónegyed sikátoraiban.

Hol együtt, hol külön, hol egymást segítve, hol egymás elől menekülve keresik a választ: hogy viseljék el a szerelmet, az életet és a halált?

Keresik a választ: kiléphetnek-e a múlt árnyékából, vagy holtig magukban hordozzák.

Keresik a választ: hogy lehet így élni és szeretni?

ÉDESHÁRMAS

Szántó T. Gábor új regénye már a könyvesboltokban!

A Szombat szerkesztősége körkérdezt intézett a szellemi élet jeleseihez ez emlékezetközösség témájában.

Ezúttal Csaplár Vilmos és Horkay Hörcher Ferenc választát olvashatják.

Csaplár Vilmos válaszában dőlt betűvel idézi kérdéseinket, melyeket ezért nem közlünk külön.

BETEG KÖZÖSSÉG

Van-e vagy nincs Magyarországon emlékezetközösség? A Magyarországon élő emberek közössége, mint azt *A magyarok* című könyvemben részletesen kifejtem, a beteg közösségek közé tartozik. Évszázadok óta létezik egy törésvonal, mely meghatározó, bár koronként más-más konkrét tartalommal telik meg. Tehát mondhatjuk azt, hogy bár a közösségek tagjainak gondolkodását és viselkedését mindenütt a világon megosztja a tradíció és az érdek, nálunk ráadásként minden megduplázódik, a közösségben újra meg újra fölépül az 1-es és a 2-es. Létezik emlékezetközösség, de kettő.

Hogyan közelíthetők egymáshoz a 20. század traumáit hordozó közösségek, melyek más-más élményekre emlékeznek, és a másik fájdalomról talán nincs elég mély tudásuk, vagy nem vesznek róla elég mélyen tudomást?

Semmiféle közösségben nincs teljes és megbonthatatlan egység, a különböző érdekek különböző módon generálják a tradíció értelmezését, de jó esetben azért vannak alappontok, melyeket a közösség minden tagja magáénak vall, ettől létezik a közösség, ettől egy. Nálunk ez a fajta „egység” nem magától értetődő, sőt a kivételes pillanatok közé tartozik, pl. Reformkor, az 1848/49-es forradalom és szabadságharc, 1956 ősze, 1989. Sok évszázad tapasztalata mutatja, hogy bár közelíthetők egymáshoz a közösség részei, az 1 meg a 2 együttes létezése a „normális” állapot.

Véleményünk szerint a magyar társadalmi emlékezet, és a magyarországi zsidó emlékezet eltérően őrzi a 20. századi Magyarország élménycsomópontjait, miközben sokan tartozhatnak a két halmaz közös részalmazához.

Az említett esszékönyvemben (*A magyarok*) többek közt az alábbiakat írom a fölvetett kérdés múltjáról:

„Miért nem közismert tény Magyarországon, hogy a Horthy Miklós hatalmát előkészítő úgynevezett „szegedi tisztí különítmény” 72 tagja közül tizenöten

zsidók voltak? Ezzel szemben miért sokat emlegetett adat, hogy a szovjet mintára 1919 márciusában megalakult Tanácsköztársaság vezetői között sok zsidót találunk?

Mert a történelmi sémának így felel meg.

Magyarország területén, már a honfoglalás előtt zsidó közösségek éltek.

Nem érdekes.

Magyarországra zsidók már a honfoglalókkal együtt is érkeztek.

Ez se téma.

Tehát jó néhány zsidó élhet ebben az országban, akinek a családfája messzebbre nyúlik vissza, mint

sok, magyarságról harsogó, tót (szlovák), sváb, ruszin, oláh (román) és egyéb eredetű honfitársunké. (Választási plakátszöveg 2006 őszéről: „Budapest a magyaroké!” dr. Staudt Gábor).

Szóra sem érdemes. A képlet megváltoztathatatlan, a zsidók általában „labancok”, „az idegeneket szolgálók”, sőt „az idegenek” kategóriájába sorolandók.

A magyarság, még a honfoglalás előtt kapcsolatba került a zsidó vallásra tért kazárokkal, kabarokkal. A magyar honfoglalás vezérének, *Árpádnak* egyik felesége is kabar leány volt (*Orbán Ferenc: A zsidók története*).

Nem illik a képbe, nem hisszük el, nem tartjuk számon.

A középkori városainkba egyre több zsidó költözött, így kialakultak a „történelmi hitközségek”: Buda, Esztergom, Sopron, Tata, Óbuda. Az egész Európát jellemző zsidóüldözés itt nem volt jellemző, már csak azért sem, mert az új ország építése során a királyoknak szükségük volt a zsidók gazdasági szakértelmére és adójára.

Könyves Kálmán a zsidókkal vegyes házasságot korlátozó és a vasárnapi munkát szigorúan tiltó törvényeket vezetett be.

Az egyház kérésére.

II. Endre előírta a zsidó megkülönböztető jel viselését, és eltiltotta a zsidókat az állami és közhivatalok viselésétől.

Az 1215-ös lateráni zsinat határozatai alapján.

Az úgynevezett Aranybullában (1222) és a beregi esküben (1233) megtiltotta a vegyes házasságot.

A pápa és a német kereskedővárosok követelésére. Stb.

A magyar történelem tanulmányozásából az derül ki, hogy ebben az országban a katolikus egyház és az itt élő németek erősen befolyásolták a zsidó nem-zsidó együttélést. A tizenkilencedik század második felében Magyarországon is szárba szökött a modern kapitalizmus, egyszersmind fölerősödtek a rivális csoportok közti ellentétek. Nálunk a zsidó tőke és a „sváb” tőke közt ez jelentős volt. Tehát miközben a negyvenes években és még évtizedekig úgy tűnt, hogy a magyar zsidóság körében sikeresen lezajlik a teljes asszimiláció, a jövő drámai eseményei is előrevetítették az árnyékukat. (lásd pl. Tiszaeszlár.)

Az érdekek speciális, meghatározó erejére vall, hogy Magyarországon Trianon után, amikor a terület beszűkült, és a többségnek nem volt „szüksége” a hatalmas számú, többé-kevésbé asszimilált zsidóra, a náci Németországot megelőzve megfogalmazódtak karakteres antiszemita ideológiák.

Felvetnénk néhány példát, és kérnénk, írásában ezekre is reflektáljon, de kíváncsian várunk más példát is. Kérjük, tekintse e levelünket a felkérés mellett vitaanyagnak, s ha nem ért egyet felvetéseinkkel, ezt is jelezze írásában.

Magyar emlékezet

1919 vörösteror

1920 Trianon

1940 Erdély visszacsatolása

Zsidó emlékezet

/ fehérterror

/ numerus clausus

/ 1938-41

zsidótörvények

1944-45 orosz megszállás

/ gettósítás,

deportálás, nyilasterror

1956 forradalom

/ elsősorban vidéken

antiszemita atrocitások

A fenti párosítások a korábban említett problémák következményei, bár az utolsó, szerintem, erőltetett, mivel az 1956-os forradalom inkább a kivételes egység példái közé tartozik. Sőt, a szovjet megszállás évtizedei a közös ellenség léte miatt egészében is normalizáló hatással voltak a zsidó nem-zsidó együttélésre.

Kíváncsiak vagyunk, hogy amennyiben Ön is érzékeli a felvetett élménykülönbségeket, természetesnek tartja-e, hogy a társadalmi csoportok emlékezete akár jelentősen eltérjen, vagy szükségesnek tartja, hogy változzon a helyzet, s ha igen, milyen eszközökkel lehet Ön szerint javítani a viszonyokon, és elérni a kívánatos állapotot.

Akár szükségesnek tartjuk, akár nem, a helyzet örökösen változik. A kérdés az, hogy éppen milyen irányban. A gazdasági fejlődés és a jövőbe vetett hit jó hatással van a szabadságesszmékre és a közösségek különböző elemeinek együttélésére. (Pl. tizenkilencedik század bizonyos évtizedei.) Ma „csak” válságokról beszélünk, de valójában a Nyugat nevű civilizáció hanyatlik. A „jóléti állam” eszméje jövőképből múltképpé vált. A jövő a jövő év, legfőljebb még az utána következő egy-kettő, és a perspektíva GDP-százalékokban vagy éppenséggel tizedszázalékokban fogalmazódik meg. Egész Európában föl-fölfeslik a liberális demokrácia szövete, a gazdasági különbségek nőnek, a radikális „gyógyideológiák”, az „önvédelmi” csoportok szaporodnak és erősödnek. Magyarországon úgy lehetne „javítani” például az antiszemitizmus „viszonyain”, hogy jó nagyszámú muzulmánnt kellene letelepíteni. Az új közös ellenség másodlagossá tenné a régi ellentétet. A jelenleg kormányzó pártok ideológiája és gyakorlata más utat jelöl ki. A törésvonalat (és ezen belül a hagyományos ellentéteket) úgy kívánja megszüntetni, hogy „1-esíti” a közösséget Magyar Nemzetté. Aki ebből kimarad (liberális, zsidó, kommunista, cigány, homoszexuális, ateista stb.), magára vessen, miért az, ami. Váljon „nemzetivé”, ha tud.

Csaplár Vilmos

Váljon „nemzetivé”, ha tud

MAGYARORSZÁG: EMLÉKEZET- KÖZÖSSÉG

Magyarországon születünk – a leghelyesebb, ha inkább személyesen szólalunk meg.

Kiindulópontom mégis politikai filozófiai eredetű. Számomra e kérdésben az alap, hogy csak egy magyar politikai közösség van. Azok, akik őshonosként, vagy legalább elég ideje itt élnek, részesei ennek a közösségnek, a magyar történelmi múltnak. Úgy gondolom ugyanis, hogy akik magyar állampolgárként átérték a huszadik századot, vagy annak egy bizonyos szakaszát, azokat sokkal több dolog köti össze, mint ami elválasztja. A hétköznapi elnyomás éppúgy érinti őket, mint az egymásért viselt hétköznapi felelősségvállalás követelménye. Ezért nem látom olyan tragikusnak azt, hogy bizonyos kérdéseket más-más fénytörésben éltek át más-más csoportok a társadalmon (politikai közösségen) belül. Több dolog köt össze bennünket ugyanis, mint amennyi elválaszt.

A következő alaptézisem, hogy a huszadik századi történelem Magyarország számára csakugyan tragikus volt. Trianon, zsidóüldözés, holokauszt, orosz megszállás, 1956. Csupa negatív tapasztalat – ha persze mértékük nem is egyforma, így egymással nem is összehasonlíthatóak. Ezért a magyar társadalom traumatizált társadalom. Ezt már megállapította Bibó István is, de az ő írásai óta eltelt időszak sem bizonyult sokkal sikeresebbnek, így a kigyógyulás esélye sem növekedett. Tehát minden történelmi kérdéssel, a múlttal szembe-sülve számítanunk kell a történelmi sebek felszakadására, és a trauma okozta farkasvakságra, nézőpont-torzulásra. Azoktól, akik ilyen eseményeken estek át, nem lehet elvárni a tisztánlátást, valamifajta kívülálló objektivitást, történelmi felülemelkedettséget, könnyed beszélgetést a témáról.

A következő lépés szerintem annak belátása, hogy a magyar(országi) politikai közösséget magát is felelősség terheli ezért a tragikus sorsért. Tehát hogy nem pusztán kívülről ránk szabadított végzet ez, idegen istenek, és távol székelő nagyhatalmak döntése. Hanem mindnyájunkat – persze nem egyforma mértékben, és nem ugyanazokért a dolgokért – felelősség terheli e történetben. Mert egy politikai közösség, s persze minden egyes tag-

A magyar(országi) politikai közösséget is felelősség terheli.

Fontosnak tartom a *Szombat* kezdeményezését a 20. századi magyarországi és magyar történelmi múlt átbeszélése. Mivel azonban e kérdéseket a kommunizmus idején a szőnyeg alá söpörték, a rendszerváltás óta pedig rettenetesen átpolitizálták, gyors sikerre e témakörben nyilván nem számítok. Már azt is fontos eredménynek találom, hogy beszélgetünk a dologról. Kérem ezért az olvasót, hogy az alábbiakat részről egy ilyen beszélgetésbe való bekapcsolódásnak tekintse. Nem mintha ne lennének a kérdéssel kapcsolatos szakmai megfontolásaim, ám úgy gondolom, érintettként – hisz a huszadik században,

ja igenis felel a saját sorsáért – például, hogy kiket választ vezetől, vagy kiket tűr el a nyakán zsarnokoskodni. Igaz, a magyar(országi) polgárok többször is kinyilvánították akaratukat az európai közösségbe való visszatérésre – egyrészt 1956-ban, másrészt a rendszerváltáskor. Sőt, az önsorsrontásban tevékenyen is részt vettek a polgárok, aminek talán legfelfoghatatlanabb példája a zsidó honfitársak tömeges népiirtása, ami bizony a magyar hatóságok közreműködésével zajlott. S nem feledhető a babitsi intézés sem ezzel kapcsolatban: „véteksek közt cinkos aki néma”. Mint ahogy ma már józan ésszel nyilván nehezen értelmezhető az is, hogy 1956 után a nép nagy tömegei vonultak fel Kádár rendszerét legitimálva, miközben a forradalmárok börtönben szenvedtek, vagy épp kivégzésükre készülődtek.

A múlttal valamilyen módon mindennek ellenére meg kellene békélnünk. Hiszen az európai népek egy része szintén átment hasonló borzalmakon, s mindenütt vannak fájó pontok a múltban. Ám csak akkor tud egy politikai közösség egészségesen jövőt építeni, ha a múlt fájó terhét lerakja a válláról. Ami nem jelenti azt, hogy el kellene feledkezni a történelmi nemzeti tragédiákról. Épp ellenkezőleg: a nemzeti megbékélés feltétele egy olyan érzékeny történelmi diskurzus kialakítása, amely a valóban fennálló tapasztalati horizontok közelítésére, vagy legalábbis kommunikálhatóvá tételére tesz kísérletet, a beleérző (empatikus) vitakultúra önmérsékleten alapuló elszámoltatása révén. Ennek további feltétele az, hogy egymás identitását ne vonják kétségbe a felek, de képes legyen mindenki a saját referencia csoportja önkritikájára is.

A civil társadalom, az érintett szakmák és az általános értelmiségi közbeszéd ilyenén alakulása mellett szerintem megkerülhetetlen lenne valamilyen politikai kiegyezés is. Amelynek alapja egy közös minimum kimunkálása, amelyet mindenki el tud fogadni.

Ilyesmire gondolok, visszaulva a *Szombat* szerkesztőségének történelmi sorsfordulóira, melyeknek eltérő értelmezéseit szerintem nem szabadna egymást kizáró történetekként olvasni, hanem egy nagy történet részeként:

1919: vörösteror és fehérterror

1920: Trianon és numerus clausus

1940: Erdély visszacsatolása és 1938-41 zsidótörvények

1944-45: orosz megszállás és gettósítás, deportálás, nyilasterror

1956: forradalom és elsősorban vidéken antiszeMITA atrocitások

A beleérző vitakultúra mellett ez az inkluzív (bennfoglaló) politikai-történelmi sorsközösség-vállalás a feltétele szerintem annak, hogy a társadalom túl tudjon lendülni azon a holtpontra, ahová a rendszerváltás után 22 évvel jutott. És persze még lenne néhány apróság:

- a jogilag felelősök jogállami formák közti felelősségre vonása

- a politikai felelősség nyilvános kimondása

- a posztkommunista örökség (például intézményes-infrastrukturális örökség) minden formájának közös lezárása.

- az antiszemitizmus és minden kisebbséggel kapcsolatos diszkrimináció (beleértve a keresztényellenességet is) közös elítélése.

- a 20. századi totalitarizmus minden formájának elítélése és relativizálásának megőrzése.

Tudom, mindez pillanatnyilag elérhetetlen messzeségbe vesző kívánságlista. De ki kell tűznünk a célt, ami felé szeretnénk elmozdulni. Mert itt a gödör alján nem jó lenni. Ebben az országban a népesség java része nem jól érzi magát, ezen tehát fontos lenne változtatni, s nyilvánvaló, hogy a múlt kibeszélése egy ilyen lépés lehetne.

Azt is tudjuk, hogy a politikától e kezdeményezést hiába várjuk. E tekintetben tehát az értelmiségen a felelősség. Az is hozzá tartozik azonban az én mondanomhoz, hogy az értelmiség jó része szerintem mára diszkreditált magát, vagyis maga is felelőssé vált a helyzet ellehetetlenedésében. Ezért feltehetőleg csak egy új nemzedék tagjai tudják legitim, hiteles módon végrehajtani legalább e program egy részét. Főleg akkor, ha a bekapcsolódó hangok a saját hátszavakkal szemben is kellő távolságtartásra törekcsenek, s nem riadnak vissza az identitásukat adó csoportok kritikájától, tehát az önkritikától sem.

Horkay Hörcher Ferenc

egyetemi tanár,

a Mos Maiorum blog egyik ötletgazdája

Aktuális reflexióink:

**Minden bajnok mögött áll egy pszichiáter? Olimpiai kulisszatitkok |
Szeptember végéig nem nyilatkozik Szegedi Csanád | Génkutatással vizsgálták
a zsidó történelmet**

www.szombat.org | facebook.com/szombat.folyoirat

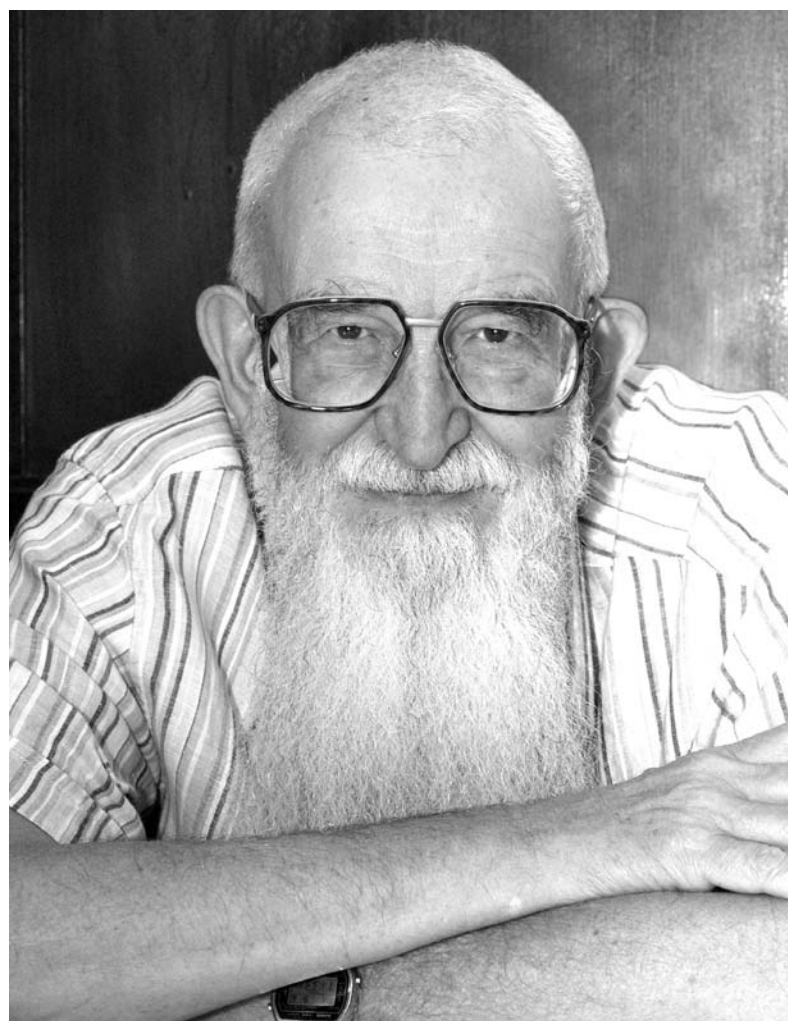
„JEREMIÁS MINDIG KOZEL ALLT A SZÍVEMHEZ”

Komoróczy Gézával *A zsidók története*

Magyarországon című könyvéről beszélget Gadó János

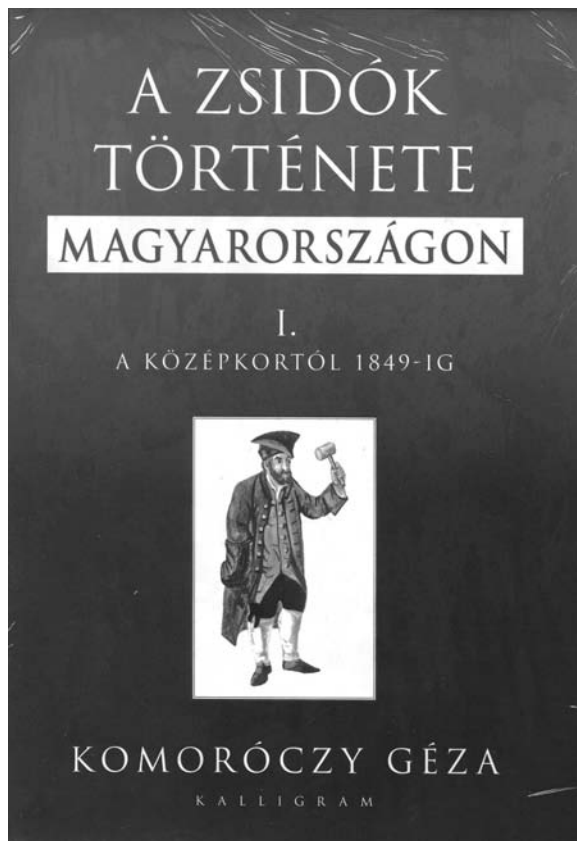
– Könyvét olvasva egyértelműen kitűnik, hogy Ön nem csupán a témában járatos, hanem a zsidóság iránt elkötelezett ember is egyben. Honnan ez az elkötelezettség?

– Mindig is olvastam a Bibliát. 12–13 éves koromban egyik nagynéném megkérdezte, hogy a Károlyi-Bibliában miért vannak dőlt betűkkel írva bizonyos szavak. Ez engem elgondolkosított. Már pesti középiskolás koromban, nyaranta a debreceni Kollégiumi könyvtárban töltve minden délelőttöt, különböző nyelvű bibliafordításokat tanulmányoztam. Ott jöttem rá, hogy a református Bibliában – az 1908. évi revízió óta – azokat a szavakat szedik kurzívval, amelyek a fordító hozzáadásai, nincsenek benne az eredetiben. Megértettem, hogy egy könyvben minden számít: hogy milyen szavakat használnak, milyen betűvel szedik őket. Mindez a Bibliához kötődött. Ez, valamint Ady indított el, hogy a Bibliát kezdjem az egyetemen tanulni. Czeglédy Károlynál tanultam hébert. Ő a híres protestáns bibliafordító Czeglédy család sarja volt. Ékirást tanultam Dávid Antalnál és hébert Hahn Istvánnál, akit 1957-ben neveztek ki a bölcsészkarra. Hahn *privatissimum*ként tartotta az órákat, egyedül nekem, szombatnként reggel 8 és 10 között. Sok évvel később rájöttem, hogy ez az ő lelkének vizsgálása is volt. Akkoriban némely egykori rabbi-képzős orientalista professzor szombat reggel tüntetően az Akadémia Keleti könyvtárába ment, hogy lássák az illetékesek: ő nem imádkozik. Hahn azonban nem akarta ezt a feltűnést, örült, hogy a Tóra-olvasás időpontjában a héber Bibliával foglalkozhat, lélekben mindig ragaszkodott a rabbinikus múltjához. Egy héber Bibliánk volt, ez én előttem volt nyitva, Hahn felülről nézte, de így is olvasni tudta, tökéletesen eligazodott benne. Tőle kaptam az első kis Bibliámat is – azt, amit ő a munkaszolgálatra

Fotó: Tóth Csilla

vitt magával. Ő adta nekem az első héber szótárt is, a nagy Geseniust, amelyet a mai napig a legszívesebben használok. Bele van írva a neve, érettségi után a tanulmányi verseny jutalmából vette magának. Ő tanított meg a szefárd kiejtésű bibliaolvasásra, amely szignifikánsan különbözik a magyarországi protestáns bibliaolvasástól.

Ez a heti héber óra, az ő tanári szobájában, a Pesti Barnabás utcában 4–5 éven át tartott, és mindenre megtanított, amire egy diákot meg kell tanítani. Olvastunk Misnát és valamennyi talmudi szöveget is. A talmudi érvelés módját szintén tőle tanultam. Később az ő tanszékén voltam tanársegéd, adjunktus, majd docens. Egy szobában ültünk. A '67-es háború idején politikai kérdésekről is beszélgettünk: ő kulcsra zárta mind a két ajtót, majd suttogva tárgyaltuk a híreket. A győzelem miatt nagyon boldog volt.

– A tudással együtt a zsidóság iránti érzelmi viszonyt is eltanulta tőle.

– Ez nekem magától értetődő volt. Mindig volt bennem vonzalom a másféleség iránt. Gyerekkori emlékeim a vidéki zsidó életről összeolvadtak a bibliai és orientalista tanulmányokkal. Mindig a sémi világ érdekelt. Az Eötvös Kollégiumban úgy gúnyoltak, hogy nem szemináriumra, hanem sémináriumra, és nem a Hanságba, hanem a Hahn-ságba járok. (Ez utóbbi a nyári munkát jelentette.) Holott olyan névvel, mint az enyém, nyilvánvaló, hogy nem vagyok zsidó. Mindig úgy éreztem, hogy egy vagyok ezzel a világgal. Amiben persze benne volt a bibliai világ, Izrael, Mezopotámia. Amióta az eszemet tudom, Egyiptomról úgy gondolkodtam, mint Jeremiás, aki gyűlölte Egyiptomot. Politikai okból gyűlölte: Egyiptom volt az általa elítélt és támadott jeru-

zsálemi dinasztia támasza. A templom pusztulása után ellenségei oda hurcolták, és ott halt meg. Tanultam egyiptológiát, jártam Egyiptomban, de soha nem vonzott. '56 után nem akartam politikával foglalkozni, ez komoly és szilárd elhatározás volt. Jeremiás mindig közel állt a szívemhez, olyannyira, hogy az ő – szövegében valószínűleg fiktív – levele (29. fej.), amelyet a babylóni fogságban levőkhöz intézett, politikai tekintetben is irányadó volt számomra. Ebből van levezetve a *dina de-malkhuta dina*, vagyis, hogy tiszteld az ország törvényeit. (Noha én inkább csak betartottam, de nem mindig tiszteltem őket.)

– Mivel ennyire elkötelezett, Önt sokan zsidónak tartják.

– Bécsben, péntek este, amikor orthodoxokkal találkoztam a Taborstrassén, szembejövet örvendezve üdvözöltek, aztán amikor elmentek mellettem és látták, hogy nincs rajtam kipa, nemegyszer utánam köptek. Zsidónak néztek tehát. Rólam ez a közfelfogás. A *Nép-szabadságban* nemrég megjelent interjúm után többen csodálkozva mondták, hogy csak most tudták meg az ellenkezőjét. De nekem ezzel nincs bajom.

– Aki judaisztikai tanszékét vezet és ilyen nagy szakála van, az mi lenne más? – gondolják az emberek.

– Van egy olyan megfogalmazatlan közfelfogás, hogy zsidó dolgokkal csak zsidók tudnak foglalkozni, és ha valaki nem zsidóként teszi ezt, az már gyanús, igazán nem érthet hozzá, esetleg valamilyen ellenséges szándékot jelez. Ez határozott tendenciaként élt a XIX. században. Én ezzel a könyvvel azt üzenem, hogy itt nem nemzeti történelemről van szó, hanem olyan történelemről, amely egyaránt be van ágyazva az egyetemes zsidó és ugyanígy a magyar történelembe. És a kettő nem választható el és nincs ellentmondásban. Nemcsak lengyel tud lengyel történelmet írni, és nemcsak zsidó írhat zsidó történelmet. Nem explicit módon, de azért benne van a könyvben, hogy a történetírás felette áll a nemzeti illetve népi öntudatnak. Nacionalista elfogultságból nem jöhet létre hiteles történetírás.

– Szokás ma még az, hogy ekkora terjedelmű opust egyetlen ember ír? Az ilyesmi nem inkább csapatmunka?

– Mind a kettő szokás. A Héber Egyetem kiadásában kiadott zsidó történelem kollektív mű: a hatalmas köteteket egyenként is több szerző írta. A sorozat pár kötet után el is halt. De vannak egy szerzőtől való történetek a zsidó nép történetéről: magyarul is legalább 5–6 hozzáférhető. És ott van legutóbb Norman Davies hatalmas könyve Lengyelország történetéről, majd Európa történetéről. Én, *A zsidó Budapest*¹ esetében, természetemet meghaladva próbáltam ki az együttműködést. Szerzőtársaim – akkor – mindhárman diáklányok voltak, ma mindhárman önálló kutatók, egyikük az

utódom lett, az MTA Judaisztikai Kutatócsoport vezetője. Egyedül azt a könyvet biztosan nem lehetett volna megcsinálni. A *Héber kútforrásokat*² sem. Ez a mostani könyv rövidnek indult. Egész életemben kis, vékony könyveket szerettem volna csinálni. Például, egy 150 oldalas zsidó történetet, amely esetleg, angolul, Amerikában egyetemi tankönyv lesz. De amikor a középkori szövegekre gondoltam, a Magyar Zsidó Oklevéltárra, vagy a Holocaust jelentőségére, akkor rájöttem, hogy ezt a vállalkozást komolyan kell venni. A Holocaust története a történettudományi kutatásnak módszertanilag is nagy iskolája. Nem időrendben írtam a szöveget, hanem hol ezt, hol azt a részét vettem elő. A forrásgyűjtemény egy fázissal előbb lett kész, mint a történelem. De a Kalligram úgy döntött, hogy fordított sorrendben jelenjenek meg.

– A magyarországi zsidó történelemről szóló művek száma hatalmas. Ilyen tömegű információból hogyan tudja kiválasztani a saját maga számára relevánsat?

– Randolph Braham három kötetben adta ki a magyar Holokausztról szóló művek bibliográfiáját. De még közismert nagy művének megjelenése előtt, első e tárgyú munkájaként, két kötetben kiadta Amerikában a magyar Holocaust dokumentumait. Én – ebben a témában – e két kötet gyenge minőségű fotokópiáinak áttanulmányozásával kezdtem a munkát. Később Amerikában az egyik egyetem könyvtárában a polcra le tudtam venni az Eichmann-per teljes dokumentációját. Hasonlóképpen a nürnbergi per jegyzőkönyvét. A Holocaust – több állványt betöltő – külföldi irodalmát. A törekvésem mindig az volt, hogy valamilyen forrásból induljak ki.

– Volt kialakult koncepciója, hogy az egyes korszakok történetét hogyan kívánja bemutatni?

– Az alapkoncepció az volt, hogy – bár nagyon nehéz – az egész mégsem üldözés- és szenvedéstörténet legyen, hanem a fennmaradás története. Hogy – kicsit vulgárisan mondva – ne a zsidók vigyék el a balhét a történelmükért. A zsidók megtették, amit meg tudtak tenni, de mit tehettek – mondjuk – olyan helyzetben, amikor Thököly huszárai 1683. július 14-én odarontottak a magyarbrodi zsidók közé, és 113-at lóhátról lekasaboltak? Mit tehettek Tiszaeszlár esetében? Nota bene: az orthodoxok nemzetközi segítséget hívtak: nagy tekintéllyel rendelkező külföldi – nem zsidó – hebraistákat kértek fel állásfoglalásra. Ezek a tudósok már korábban is osztrák és német vérvádperekben szerepeltek a zsidók védelmében. Ahol lehetett valamit látni a belső zsidó életből, azt próbáltam a szövegekből kihámozni. Schulhof Izsák leírja például, hogy az 1680-as évek elején hetente többször összegyűltek, éjfélig tanultak, énekeltek; én azonosítom, hogy mit tanultak, mit énekeltek: ezek kabbalista szövegek voltak.

Kiderül tehát, hogy a 17. század végén egy prágai eredetű kabbalista *tanuló*- vagy önképzőkör volt Budán. A koncepcióm alapjában ilyen egyszerű volt. Ugyanakkor Tiszaeszlár esetében szerettem volna illusztrálni, hogy ez az alaptalan és rettenetes felfűjt vád arra a középkori hagyományra megy vissza, hogy húsvét táján a zsidókat meg kell verni. Szerettem volna bemutatni, hogy Tisza Kálmán, jó politikai érzékkel, azonnal tudta, hogy Istóczyék a parlamentben köntörfalazás nélkül vissza kell utasítani, miniszterelnöki szinten. Ami a zsidó politika, a zsidó magatartás kritikáját illeti: például a Trianon utáni és a numerus clausus körüli magyar neológ szereplésről – legalább az idézetekben – elég sok bírálat van az akkori hitközségi állásponttal szemben.

– Miként lehet ma bírálni egészen más történelmi körülmények között felnőtt embereket? Akik 1920-ban elutasították, hogy a Népszövetséghez forduljanak, azok mózesvallású magyarnak tartották magukat, ebből nem tudhattak egy csapásra kiábrándulni.

– Nem tudtak és nem akartak kiábrándulni, ez tény. De a külföldi segítség passzív elfogadása lehetséges lett volna. A népszövetségi eljárást a numerus clausus miatt az angolok és franciák indították, Vázsonyi Vilmos meg Székely Ferenc pedig nyilatkozatot fogalmaztak, hogy nem kérnek ebből. Az akkori helyzet egyébként kísértetiesen hasonlít a maira: az akkori kormány is mindenféle trükkökkel akart kibújni a népszövetségi eljárás alól. Klebelsberg Kunó kultuszminiszter mondott Genfben egy mentegetőző beszédet, majd hazajött és a parlamentben elkezdte támadni a zsidókat. Leírtam azt is, hogy az 1919-es szegedi ellenkormányt erősen támogatta a város hitközsége. A hitközségi elnök fia benne volt abban a szabadcsapatban, amely kikergette a vörös helyőrséget Szegedről.

– Szó van arról, hogy angol fordítása készül a könyvének?

– Én biztos nem tudom lefordítani. Nem sokkal kisebb munka lenne, mint megírni. Megmondom, mi lesz a sorsa ennek a könyvnek: pár év múlva ketten vagy hárman, külön-külön, írnak ennek az anyagnak a laza felhasználásával rövidebb vagy népszerűbb könyveket. Ahogy *A zsidó Budapestnek* is született ilyen mutációja. Derűsen gondolok rá. Az a fontos, hogy a tényanyag forgalomban maradjon, a szemlélet hasson az emberek – zsidók és nem zsidók – gondolkodására.

JEGYZETEK

- 1 Frojimovics Kinga, Komoróczy Géza, Pusztai Viktória, Strbik Andrea: *A zsidó Budapest*. Városháza, MTA Judaisztikai Kutatócsoport, Budapest, 1995.
- 2 Shlomo J. Spitzer – Komoróczy Géza: *Héber kútforrások Magyarországon és a magyarországi zsidóság történetéhez*. MTA Judaisztikai Kutatócsoport, Budapest, 2003.

A hitközségi elnök fia benne volt abban a szabadcsapatban, amely kikergette a vörös helyőrséget Szegedről.

Gazdag Péter

A KÉRDÉS

M indjárt lekapcsolja a rádiót, mondta Anna, hogy érdemben is beszélgethessünk, csak még gyorsan meghallgatja, merre van útlezárás.

– Amúgy még miújság? – kérdezte azért, miközben félfüllel az utat figyelte.

– Beiratkoztam a Rabbiképzőbe – mondta Gyuri, és Anna majdnem nekiment egy fának.

Kénytelen volt szabálytalanul kanyarodni, legalább három kocsi ránkütkölt.

Mikor leparkoltunk, mindketten figyelmeztettük Annát, hogy ahova parkol, oda talán pont nem kéne, mert a hely láthatólag mozgássérültek számára van fenntartva.

– Nem gond – mondta, és előkapott a kesztyűtartóból egy mozgássérült-kártyát.

– Most akkor törjük el a lábad? – meredt rá Gyuri szédáltan, aztán minimális céltalan élcélődés után mindketten ráhagytuk.

Az első percben, hogy magunkra maradtunk, Gyuri azért félhangosan megjegyezte: Tényleg nem semmi egy gyökér az az Andris. Mért, kérdeztem.

– Hogyhogy mért? Ilyen kártyával?

– De hát az Anna kocsija, nem?

Gyuri elhúzta a száját, szemét, szemöldökét, fejét, orrát, irritáltan felciccent.

– Nem értem, hogy jön ide az Andris – mondtam –, mért lenne ő attól gyökér, hogy a barátnője az?

– Gyuri erre már nem mondott semmit, arca az előbbi méltatlankodás utórengésének adott néma hangot, amit szintén nem értettem, és megint ráhagytam.

– Pedig erre tényleg kíváncsi lennék – mondtam –, szerintem kérdezd meg nyugodtan a Rabbiképzőben – ha úgyis arra jársz.

Ezt már meg se hallotta.

Én is szívesen beiratkoztam volna a Rabbiképzőbe, mert jóformán semmi műveltségem nem volt „ezen a téren”. Eddigi kulturálódásom a zsidóság terén szigorúan felületes, anekdotikus jellegű volt. Egyes anekdoták szerint művelődtem. Főleg két nagy anekdotagyűjteményt lapoztam fel eddig, az egyiket Vicckönyvnek hívták, a másik, korábbi változatát Bibliának. A Biblia és a Vicckönyv között nem véletlen az a kétezer év. Ki tudja, ha a zsidók a „Szentföldön” maradnak, talán sose jön meg

a vicces kedvük. Úgy látszik, párezer év európai üdvözlés után sikerült megtanulni, mi az a humor. Az is lehet, hogy rettenetesen lezüllött a kultúra, és mi nem értjük a Biblia humorát. A kifejezés, hogy „kétezeréves poén”, önmagáért beszél, ahogy az is, hogy például nincs ilyen kifejezés. Mindenesetre efféle és hasonlóan tahó gondolatokkal a fejemben, elindultam a Rabbiképző felé, megérdeklődni azt, amiben barátom nem volt hajlandó eligazítani.

De amint leszálltam a villamosról és elindultam a Bérkocsis utcán, vérszemet kaptam.

Mit nekem Rabbiképző.

Pont ott fognak velem szóbaállni.

Nem úgy kell azt.

Hazamentem, összepakoltam.

Vonattal mentem Mátészalkára.

Nem véletlenül nem álltam meg Nagykállón, ahol, gondoltam, biztos még mindig túlrett a rabbi-kultusz a cad-dikuk miatt – ha már Rabbiképző se, vágjunk a közepébe.

Mátészalkán megkerestem a rabbit. Épp valami fontos ügyben tárgyalt. Nagyon fontos ügyben. Megvártam, amíg az a két-három ember, akivel ügködött, lassan elsleppelődik, aztán elmondtam, mi járatan jöttem.

A rabbi igen meglepődött.

Alig akarta elhinni, hogy csak ezért!

„Milyen abszurd”, nevetett, és megkérdezte, Jártam-e már Mátészalkán?, esetleg körbevezessen-e? Aztán mikor megint felvettem a kérdést, látta már: nem viccelek.

Hogy ha egy nőnek nyomorék parkoló-kártyája van, honnan tudjuk akkor, hogy a férje egy gyökér, ismételte lassan.

„Is” – tette hozzá, mutatóujjával. – Hát csak megnézi az ember, kit vesz el – röhintett halkan és szakállába túrt, aztán megkérdezte, van-e feleségem. Azt tanácsolta, nézzek körül a városban, sőt, ha úgyis kocsival vagyok, akár – ja? Se feleségem, se kocsim? – Nyomorék se vagyok – mit akarok én Mátészalkán?

De legalább a mátészalkai zsidó hitközség elszállásolt, és másnap reggel már ott álltam az állomáson, hogy Interpicyvel robogjak vissza Nyíregyházáig, ahonnan mehetek haza, Pestre.

De csak felébredt bennem a kisördög – vagy isteni szikra – és sátoraljaújhelyi átszállással Kassára vettem jegyet, ahonnét késődelután érkeztem Töketeresre.

Se feleségem,
se kocsim –
nyomorék se
vagyok.

A tőketerebesi rabbi csak feleannyira örült nekem, mint a mátészalkai, viszont kétszerannyira volt gyanakvó. Kétszer is elmondtam neki a kérdést, mire harmadszor is megkérdezte: Mért jöttem? Mikor szándékomat felmérte, és látta, hogy tényleg a tudás vezérel, annak éhségével hajtván, elgondolkodott.

Elismételte a kérdést, ízesen, állításként. – Tudjuk, kiről van szó? – fordult meg szórakozottan. Diplomatikusan kitérő válaszom után úgy gondolta, alapvetően két megoldás lehetséges.

Ha a férfi szerelmes, nem feltétlenül lehet neki felróni, hogy egy ilyen gennyládát vett feleségül, viszont ha – és itt elakadt, és közölte: végülis, három megoldás lehetséges, amennyiben annak vesszük.

Ha tehát a férj jól ismeri hitvesét, nyilván a parkoló-kártya sem lepné meg, viszont akkor sem az ő kártyája. Az is lehet, hogy nejét erről a megoldásról lebeszélni is próbálja – hát, tegyük fel például: és ha megcsalja az? Akkor kérdés, ki a gehegygóc? Egyébként, például: mi van a férj legjobb barátjával? Az se lehet talpig szent! És, a szülei? Vagy mi van azzal, aki ezek után egy kocsiba ül avval a nővel? Ha még parkoláshoz is kell a kártya, ha az azután visszaszáll? –, szóval ne ragadtassuk el magunkat, hiszen a nő – itt úgy látszott, fejben számol, és láttam, valami nem stimmel, mikor megcsörrent a mobilja.

Fontos ügyben el kellett sietnie.

Végül a katolikus papnál kötöttem ki.

– Mindenkit csakis saját cselekedetei alapján ítéld meg – idézte saját magát tévő mosollyal –, és még akkor sem a mi dolgunk, hogy ítéljünk. Ha bűnös is a dologban, Istentől bármikor kérhet feloldozást.

A pap leghasznosabb eligazítása a pályaudvar irányában történt, miután beláttam, hogy nemes szándékkal keveredtem északra fejszellőztetésileg, de ha nem akarok lassan utcazenélésből élni, kénytelen leszek visszamenni Pestre.

Legnagyobb megkönnyebbülésemre néhány órán belül meg is érkeztem Radoszycba. A harmonikát bármikor bevethetem.

A radoszyci rebe épp egy Volvóból szállt ki, mikor oda-siettem hozzá. Mikor tiltakozott, hogy nem ér rá, elűsá-goltam neki helyzetemet. Ettől megenyhült, és hangsú-lyozta:

Tényleg nem ér rá.

De hogy mégis, mi lenne az a kérdés, méricskelt kíváncsian.

Megkérdeztem.

A Volvóra pillantott, aztán rám.

Kipáig ráncolta homlokát – aztán leeresztette.

– Attól függ, mit mond a szabályzat – állította, de emlékeztettem, a kérdés a férjre vonatkozik. – Hát, biztos nagy macher az is – ugrott kettőt a szemöldöke –, és ez ennyire fontos?

Tulajdonképp már én is kezdtem kiakadni magamon,

hogy a második országhatárt lépem át csak azért, hogy ezt a szélsőséges kíváncsiságomat kielégítsem. De a rabbi emlékeztetett: Az nem egészen úgy van, már az EU-ban vagyunk. Igaz, ők kicsit inkább, mint mi, somolygott sandán, aztán megkérdezte: Szeretem-e azt a nőt.

Milyen –? Hát, akit kihasználna a férje azzal, hogy ráerőszakol egy „rokis” parkoló-kártyát. Képzelm, mennyire sértő lehet a nőnek! – kerekedett ki mindkét szeme. Félre-érti, mondtam: egyáltalán nem erről van szó.

Szerinte sem, nyugtázta, és el is indult, mikor utánaszóltam:

– Kérdezzem meg a papot?

Tétován megindult felém.

Lehet, hogy ezt talán mégse kellett volna.

Ez már láthatóan nem az a kultúrkör. Nemigen hallottam még verekedős rabbiról, de ez nagyon úgy közelített.

Megállt előttem, mélyen a szemembe nézett, és azzal a ritka retorikai készséggel, amit hallgatásnak hívnak, látványosan elmerengett, majd azt mondta:

– Kérdezd!

És sarkonfordult.

Megtapogattam a zsebemet: a harmonika megvan.

A csoportosan haladó, hol láthatatlan, hol a tapintható világban közlekedő haszidokat próbáltam megkönyékeznem; gondoltam, először csak megtudakolom, merre tudnak esetleg egy jó rabbit ajánlani. Ezt a negyedik embertől érdeklődtem meg, mire végre megkaptam az első tanácsot:

– Tessék?

Egy láthatóan letört, de nagyon segítőkész kocsmáros azt ajánlotta, menjek Lublinba, mert itt már „megette a fene”. Nem állhatta meg, hogy ne kérdezzem rá: Mi járatban? A kérdés meglepett, alibire még nem gondoltam. Dolgozott bennem az előítélet, hogy a kocsmáros hülyének nézhet talán azért, amiért egy rabbi esetleg megőrül, hogy ilyen vállalkozó szellemű, fanatizálható és tudásszomjas fiatalemberre akadt. De kezdtem rájönni: ezt a hozzáállásomat jobb, ha felfüggesztem. Elmondtam tehát a kocsmárosnak, mi járatban jöttem.

Hallgatott és nézett.

Aztán nézett és hallgatott.

Nem iszunk-e ennek öröme, mondta aztán: van nagyon jó vodkája. Megkérdezte, újságíró vagyok-e. Hol jártam jesivába? Héderbe? Zsidó vagyok? Rádiónak tudósítok? Rokonok? Az se? Magyar vagyok? Rőtbergéket ismerem? Akkor mit csinállok itt?

Chelmben a pályaudvaron végül bevettem a hangszert. Mire a rendőrök csodájára jártak, már a vonaton ültem.

Akkor jöttem rá, hogy a városban körül se néztem.

Nem baj, a kocsmáros úgys Lublint ajánlotta.

Majd visszafelé útbaejtem.

A vonaton két zsidó utazott mellettem.

Sőt. Két zsidó utazott mellettem a vonaton!

Előre féltem, mikor fog az egyik megszólalni.

Nemigen
hallottam még
verekedős
rabbiról...

Aztán oly módon kezdtek kommunikálni, hogy a rezszizmom minden esetleges felkészültsége azonnali zsidóbadásba lanyhadt.

Először a fekete szakállas kezdett kuncogni, szemrehányóan.

Erre a vörös szakállú dorgálóan heherészett.

A fekete szakállas meg-megrovóan hohorászott.

Néha mindketten nevettek, de rögtön elharapták.

Valahogy így ment Lublinig.

És azt hitték, nem értettem meg.

Féltem is tőlük megkérdezni, Lublinban merre találok a rabbit, de végül megkérdeztem.

Erre csak nevettek.

És a rabbi tényleg ott volt.

– A példa kevés ahhoz, hogy ennyiből megítéljem, én pedig kevés vagyok ahhoz, hogy ennyiből ítéljem meg a példát – nézett szemem közé a lublini rebe, aki mintha kancsított volna. – Ez kicsit olyan, mintha késve keresnéd meg a keléseiddel az apámat, mert az öccse tavaly végzett az orvosin. Érted. Persze attól, hogy a feleség kitol a tolszékesséssel, nem szükségszerű, hogy a férje toljon ki vele avval, hogy megvonja tőle azt, ami, lássuk be, mégiscsak neki előny, illetve, mindkettőjüknek. Hiszen egymást szeretik: nem a nyomorékokat. Igaz? A férj lehet, hogy azért kötötte a nő lelkére, hogy rakja ki a kártyát, mert az ő lelkét annyira köti a nő, hogy nyomorítja, akkor pedig érthető, hogy a férj kezeli őt akként, hiszen egy test, egy lélek – sőt! Dicséretes, ha meggondoljuk, hogy ennyivel jobban vajúdik a felesége lelke iránt, mint a testéért! Mi tehát a kérdés?

Siettem Lembergbe.

Először a helyi plébánost kerestem fel.

– Erkölcstelen főreg lehet az ilyen – mondta megbocsátó mosollyal. – Lehet, hogy egy ilyen ember pokolra kerül – mondta elnézően, de akkor sem az ő dolga, hogy azt ez alapján, akárcsak elméletben is eldönthesse. Ha akár a férj, akár a feleség leltárba veszi Isten előtt ezt a bűnét, megbocsátást nyerhetnek.

Ahogy hallgattam, kezdtem megnyugodni: ez a pap legalább saját magával egyetért.

A lebergi rabbi várt már.

– Gondolkoztam a kérdésen – mondta, legnagyobb meglepetésemre.

– Józsefet eladták a testvérei rabszolgának: így került Egyiptomba. A fáraó hiába tette uralkodóvá országa felett, végül minden testvére, egész Izrael rabszolgasorra került. A kezdet magában hordja a beteljesedést – sütötte le szemét, és megkínált kávéval. Mikor megkérdezte, hány cukkal kerem, láttam: egy pillanatra elbizonytalanodik.

– Te járod itt a vidéket azzal a kérdéssel, hogy Mért bűnös az, akinek a felesége a mozgássérültek helyére parkol – nem? – nézett kétségbeesett számonkéréssel. – De – mondtam. Hát, nem az, hogy „bűnös” –

– Holott a nő maga nem mozgássérült. Igaz? – szakított félbe bátorítóan.

– Nem, mondtam.

– Hát ha nem mozgássérült, a kártya számára luxuscikk. Ha luxuscikk, nem fogja úgy becsülni, mintha szüksége lenne rá. Ha nincs rá szüksége – minthogy nincs –, nem mindig annak tudatában fog parkolóhelyet keresni, hogy ő nyomorék: minthogy, nem az. Ha megoszlik a figyelve, előbb-utóbb karambolozni fog.

– Miközben parkolóhelyet keres? Na de rabbi –

– Isten büntet!! – csapott az asztalra, és megitta a kávéját.

– Lehet még ő is nyomorék – dohogott a rabbi, szinte magának. – Nem is fog tudni akkor majd kártyát szerezni!

Féltem megemlíteni, hogy a kérdés nem erre vonatkozott. De beláttam: ha a nő karambolozik, a férje is bűnhődik, ha pedig nem lenne bűnös: nem lenne miért bűnhődnie. Valahol majdnem stimmel. Igaz, nem a férj bűnössége a kérdés, hanem – de további fejtegetéssel féltem a rabbit ingerelni, hátha még távolabbi próbálkozásaimnak is elejét veszi és még elhíreszteli, hogy a kérdésemmel nem érdemes foglalkozni.

– Különben is – mondta búcsúzóul –, a múlt rendszerben volt szokás feljelentgetni.

Az első vonattal száguldottam Odresztyovba.

Az odresztyovi jesivában senki nem tudta, hol van a rabbi. A bóherek kérdegették egymást, rám-rámpillantgattak.

Végül az egyik odajött, és halkán, bizalmasan útbaigazított.

Menjek ki a kapun, a második saroknál forduljak jobbra – ott lesz egy téglaház.

– Igyál! – hördült rám a rabbi, és megint lecsuklott a fejre.

Végiggondoltam, amit mondott. Beláttam: igaza van.

– Hogy a Magasságos Szent Örökkévaló Úr Isten áldassék most és mindörökké, proszt! – Az egész kocsmá halkan utána morajlott. Erre mindenki poharát emelte. A pultos is gyorsan töltött magának egy vodkát.

– Javíts ki, édes fiam. Nem az Örökkévaló az, aki nyomorékokat teremtett? Áldassék! Nem az Örökkévaló az, aki olyan csökkent ártány mocsadékokat teremtett, hogy a nyomorékokat is megnyomorítsák? Áldassék! Nem az Örökkévaló az, áldott legyen a Szent Neve, aki végtelen bölcsességében nemcsak hogy nyomorékokat teremtett, de még ilyen kétlábon csúszómászó bélférgeket is, hogy azok nyomorékságukban még több nyomorúságot okozhassanak nekik? Áldassék! – süvöltötte a rabbi, és mindegyik „Áldassék”-ra utána hördült a kocsmá, mintha előimádkozna.

Erre ittunk.

Munkácsig meg sem álltam.

Biztos, ami biztos, először a papnak vettem fel a kérdést.

– Ha bűnös lélek, meg fog bűnhődni – mondta elgondolkodva. – Ha nem kér feloldozást ezért a bűnéért az Úr

Nem
az Örökkévaló
az, aki
nyomorékokat
teremtett?

Krisztustól – tette hozzá. Hiszen Jézus Krisztus a férj és a feleség nem csak ezen bűnéért ontotta szent véré a keresztfán.

De ha gondolom, kérdezzem meg a rabbijukat is. Hátha mást mond.

A rabbi éppen arra jött, mikor a pap megörült és, mint egy helyettem, elújságolta neki a kérdést.

– Mért, ki parkolt oda? – kérdezte a rabbi gyanakvóan elborzadva, aztán engem is felszörnyedve végigmért. A pap bemutatott neki, és elmondta, mi járatban jöttem.

– Parkolóór? – biccentett rám a rebe, kényszeredett félvigyorral.

Nem, magyaráztuk a pappal. Ez egy példa.

– Mire? – nézett ránk a rebe, finom, de szinte szenvedéssig irritált hanggal és vonásokkal.

Elmagyaráztuk neki a gócpontot.

– Rendőr?

– Ki?

– A nő.

– Miért lenne rendőr?

– És? Ti most akkor mit fogtok csinálni? – csapta össze két kezét diadalmasan és otthagyt, papostul.

Lóhalálában érkeztem Máramarosra.

A szigeti jesivában nagy volt a hangzavar, de ez nem zavarta a rebét a koncentrációban.

– Nem értem ezt a sovinizmust – hadonászott ujjáival –, ki mondta, hogy a pasi szerezte a kártyát?

– Szerintem a kérdés nem erre vonatkozik – szolt közbe udvariasan egy bóher, aki a rabbi mellett állt, vagy még valami befejezetlen ügyben, vagy mint csatolható tartozék.

– Hát, mire vonatkozna! – fakadt ki a rabbi –, kit érdekel, ki ez a pasi?, a kártyáról van szó. Ugye? – fordult felém számonkérő egyetértéssel, és megfontolt arcot vágtam, mert hirtelen kezdtem ebben is elbizonytalanodni.

– Mit tudunk a gyerekről azon kívül, hogy van egy nője, aki kriplik kontójára parkol ingyér? Ez alapján minősítjük?

– Rebe, szerintem itt másról van szó – köszörülte torkát a bóher. – Ennél a dolog elvontabb.

– „Elvont”? – mérte végig a rabbi, féligmeddig felháborodottan. – Honnan? És téged vettek fel ide? Tudod, mi az, hogy „elvont”? Akit kétkézzel leszedtek a heroinról, az az „elvont”, tanulj már meg magyarul!

– Egy pillanat – jött oda egy idősebb zsidó, akiről később kiderült, hogy maga a nikolsburgi rebe, ráadásul épp akkor érkezett Nikolsburgból. A szigeti rabbi meg is örült neki, de nem köszönt, a nikolsburgi sem nekünk, senki nem üdvözölt senkit, de az öreg rögtön a tárgyra tért, és felénk emelte összeszorított ujjait:

– Céges autó?

– Bocsánat: teljesen mindegy, céges kocs-e vagy sem – szakítottam meg a rövid csöndet – Igen, szerintem sem erről van szó – helyeselt halkán a bóher, de a nikolsburgi szavába vágott:

– Nem, egyáltalán nem mindegy. Ne vicceljünk, gyerekek, hát hallottam a kérdést.

– Idejössz Máramarosra és azt se tudod, céges verda vagy sem? – somolyodott rám a máramarosi. – Neharagudj – fordult a nikolsburgihoz – értem, mit akarsz ezzel, de szerintem sem erről van szó. Kinek a cégéé: férjé, vagy feleségé?

– Az igaz – pislogott a nikolsburgi –, de hát, ha a férjé a kocs – márhow, az ő céges kocsija – akkor, miről beszélünk?

– Mért – simította haját tarkóig a máramarosi – a nő talán nem hordhat magánál parkolókartát?

– De hogy jön ide a sovinizmus! – próbáltam terelni a vitát –, ha a feleség jelleméből kéne megítélni a férjét?

– Hát de nem lehet! – csapott a levegőbe a máramarosi, és egy pillanatra csönd lett, amíg ezt az ellentmondást mindenki próbálta emészteni.

– A rebe itt épphogy azt feltételeznél, hogy csak a pasi tud olyan kártyát szerezni – magyarázta nekem zárójelben a nikolsburgi –, illetve, nem is ezt „feltételezi”: épp azt kifogásolja, hogy maga a kérdés tételezi ezt fel – őszinte, legalábbis.

– Bocsánat, közbeszólhatok? – emelte meg kezét a bóher –, csak mert, szerintem, itt tényleg egészen másról van szó.

– Nem, ez annyira mindegy – kaszált ujjáival méltatlankodva a máramarosi, mintha a bóher meg se szólalt volna –, a nőt megítélhetjük ennyiből – őt is csak ezzel kapcsolatban –, de könyörgöm!, honnan tudjuk, hogy egyáltalán a férje tudja? – Nem! – torzult el hirtelen az arca –, hát, hagyjuk már a házaspárt! Kik ők ebben a történetben? Mért nem arról beszélünk, aki a kártyát utalta ki?

– Pillanat – emelte ujját a nikolsburgi és a bóherhez fordult –, fiam, te mit akartál mondani?

– Szerintem rosszul értelmezzük a kérdést – simított alán a bóher.

– Mégpedig? – meredt rá türelmetlenül a máramarosi, s attól a nézéstől a bóher még meghunyászkodóban szólalt fel.

– Elnézést – kezdte lassan –, de most vonatkoztassunk el: egy pillanatra. Szerintem itt tényleg másról van szó. Szerintem arról van szó, hogy itt a mozgássérült parkolókartya a Tóra, a férj az Isten, a feleség Izrael, a parkolóhely pedig a Szent Föld.

A rabbi úgy csapta fültövön a bóher, hogy az három napig meg se szólalt.

Szélvész gyanánt érkeztem Hajdúböszörménybe.

Találkoztam az állomáson két bóherrel, akik szintén a rabbihoz siettek. Próbáltam óvatosan fogalmazni, csak annyit mondtam nekik: A rabbit bizalmas ügyben keresem fel.

Mikor a hajdúböszörményi rabbit megláttam, nagyot koppant a szívem.

Majdnem akkorát, mint a rabbi falába.

A rabbi úgy csapta fültövön a bóher, hogy az három napig meg se szólalt.

– Mi lenne hát az a bizalmas ügy? – mosolygott az öreg idült könnyedséggel.

Próbáltam valamit gyorsan kitalálni; nem ment. Előadtam a kérdést.

– Hát – meresztette szemeit a rebe –, az az ember aztán nagyon szeretheti a feleségét! – Majd megkérdezte, hogy az, akinek helyére a nő parkol, biztosan nyomorék-e. Elkezdtem szabadkozni, erre csendre intett.

– Nem tudjuk, hogy valóban nyomorék-e, vagy pedig a nyomor éke, vagyis Istenfélő szegényember: melyik?

Kissé elcsigázottan érkeztem a Keletibe. Valahol még az ukrán-lengyel határon tervbe vettem, hogy Pesten mégiscsak felkeresem a Rabbiképzőt. Erről azóta letettem. A harmonikából még a Máramarossziget-Nyíregyháza vonalon kifújtam az egyik szelepet; egy hang híján nehéz játszani, annál nehezebb pénzt keresni.

Mikor Pistával összefutottunk, megkérdeztem – illetve, majdnem megkérdeztem, de előbb csak, hogy – Mi újság a Rabbiképzőben?

Még nem kezdődtek el az órák, mondta.

Ha elkezdődnek, mondtam, kérdezze meg (itt elmondtam a kérdést), kíváncsi vagyok, mit mondanak rá.

Nevetett, csak úgy megszokásból, aztán felvilágosított: Nem aktuális. Ő művelődéstörténet szakra iratkozott be.

És?

Értem, mondtam: akkor is kérdezze meg.

Órán? Jó. Ha engem ez megnyugtat, ő meg fogja kérdezni.

Csönd. Egyébként szerintem ennek mi köze a zsidó művelődéstörténethez?

Higgye el, mondtam: van köze.

És elújságoltam, merre jártam.

Elhúltan bámult.

Félúton megszakította a beszámolómat, és figyelmeztetett: biztos, ami biztos, próbáljam meg lehetőleg viszonylag messziről elkerülni a Rabbiképzőt. Vagy ne nagyon férközzek vallásos zsidók közelébe.

Sőt, semmilyen zsidó közelébe; mert nemigen fogják kamálni az ízléstelen humoromat.

Miről beszél, mondtam, ne idegesítsen, hát ott voltam! – Jöhet velem ő is legközelebb –, hát beszéltem ezekkel az emberekkel.

– Téged akkor nagyon átvertek – sóhajtott halkan –, mert ezeken a helyeken, amennyire ő tudja, nincs már zsidó, egy se. – Talán még Munkácson – tette hozzá, és aggodalmasan méricskelt, mikor gondolom meg magam.

– Hát, de az hogy lehet! – mondtam, és most már aztán tényleg kezdtem elveszíteni a türelmemet.

TERÁPIA

Izraelben hetekig egy helyi tévésorozat tartotta izgalomban a közönséget, leginkább éppen azt a részét, amely a tévében amúgy csak a híreket nézi - ami erre felé persze akár létkérdés is lehet.

A képernyőn 45 estén át csakis közeli képek szerepeltek, és mégis megszállottként siettünk haza este tízre, akár még egy jó barátunk esküvőjét is odahagyva, sőt inkább el se indultunk sehová: hiszen kezdődik a *Terápia* (*Betipul*). A sorozat vasárnaptól csütörtökig a tévé elé szögezte a nézőket – vagyis minden hétköznap, mivel Izraelben vasárnapkal kezdődik a hét.

A történet egy 52 éves, sikeres és méregdrága pszichológus napi munkájáról szól, aki mindig ugyanazokkal találkozott a hét azonos órájában: négy, hetente visszajáró páciensének kezeléséről, majd csütörtökönként a hóhért akasztották, mert ő ment a maga pszichológusához. A sorozat egyáltalán nem volt látványos, nem dörögtek a coltok és a winchesterek, a színészek olykor hosszú szüneteket tartottak, a dolgok általában lassan történtek, már amennyiben történt egyáltalán valami, de inkább csak a lelki konfliktusok kerültek napvilágra. Mégis folyamatosan igazán érdekfeszítő dráma zajlott a szemünk előtt, akár a vasárnap esedékes szereplő mesélte el félrészegen éjszakai wc-szex élményét, akár egy tinédzser gyötördésével ismerkedtünk az állandó versenyhelyzetben. Nem kellek filmfelvételek, mindent magunk előtt láttunk az arcon, mintha csak egy jó könyvet olvastunk volna.

Vasárnap mindig a csinos fiatal orvosnő érkezett. Rögtön az első részben cselmet vallott pszichológusának, majd azon gyötörődött, hogy feladja-e függetlenségét és hozzámenjen-e barátjához, akivel együtt él. A sorozat részeiben megismertük életének történetét, részletesen elmesélte apjához fűződő ellentmondásos kapcsolatát, szexuális kalandjait, összejött egy másik pácienssel, és magába bolondította pszichológusát.

Hétfőn mindig egy harmincas pilóta érkezett, aki felelős volt egy ramallahi bombázásért, ahol ártatlan gyermekek is életüket veszítették. Elmesélte szívrohamát az eset után, válását három gyerekkel, őt vasszigorral nevelő holokauszt-túlélő apját, kalandját a vasárnapi kezeléssel, nemi bizonytalanságait, kirúgását a légierőtől. Ruben, a pszichológus szorongása legyőzése érdekében rábeszélte egy újabb repülésre, kutyaharapást szőrével.

Azon a bevetésen életét vesztette a levegőben, valószínűleg öngyilkos lett. A következő héten apja jött el helyette, és felelőssé tette a pszichológust fia halálért.

Kedden egy tizenéves lány jött, aki eredetileg csak egy igazolást akart kérni Rubentől, de aztán hosszan tartó pszichoterápia lett a dologból. A kamaszkor összes nyűge és baja, belső családi pokol, tiltott szerelem edzőjével, öngyilkos készítés derült ki a hétköznapi, „normális” esetről. Olykor teljesen elszabadultak az indulatok, semmivé lett a kiegyensúlyozott karosszék – dívány (pszichológus – páciens) viszony.

Szerdán minden héten családterápia zajlott a diványon. A házaspár együtt érkezett, majd hihetetlen mélységekben egy órán át szapulták egymást, sőt olykor elcsattant egy-egy pofon is. Kiderült, hogy zűrzavaros kapcsolatuk mellett évekig sikertelen termékenységi kezelésre jártak, majd amikor a nő végre kedvére való munkát talált és karrierbe kezdett, akkor spontán módon teherbe esett. Eredetileg az volt a kérdés, hogy elvetessék-e a régebben várva várt gyereket, de az egyik alkalommal ez a gond magától megoldódott, amikor a nő vetélésbe kezdett a kamera előtt a diványon. A sorozat végére a házaspár a válás mellett döntött.

Csütörtökön maga Ruben járt pszichológushoz, egy Gila nevű nyugdíjas hölgyhöz. Gila kegyetlenül szembe-sította a hét során zajló terápiákon elkövetett hibáival, házasságának csődjével, majd később bevonták a feleséget is. Ő fejéhez vágta a pszichológusfeleségek örök panasztát: miért mindig csak a mások bajaira figyel, mi lenne, ha otthon is ugyanolyan empatikus lenne, mint munkájában. Ruben fokozatosan belátta, hogy beleszeretett vasárnapi páciensébe, hogy házassága kiürült, hogy élete vakvágányon áll, s hogy legalább annyira rászorul a kezelésekre, mint a páciensei.

Érdekesekek voltak a szereplők, kiválóak a színészek és rendkívül jól megírták a forgatókönyvet. Ez egyszer nem egy sebtében odavetett fércmű jelent meg a tv-ben, a készítőket sokat áldoztak a figurák megteremtésére: minden egyes visszatérő páciens történetét más neves forgatókönyvíró készítette, s mindezt egy központi szerkesztő fogta össze. Hála a komoly befektetésnek, igazi hús vér emberek születtek, akiket az izraeli színjátszás krémje vitt vászonra. A főszereplő Ruben nevű pszichológust az izraeli mozi fenegyereke, Aszi Dajan alakította. Dajan Izrael mindenkori legsikeresebb cult movie-jának, a hetvenes évek elején készült *Givat Halfon nem felel* című, a helyi katonaságról szóló szatirikus filmnek a rendezője, amit sokadszorra is képtelenség végignézni anélkül, hogy az ember ne csapkodna a térdét a röhögéstől. Mellesleg a félszemű háborús hős és politikus, Moshe Dajan fia, aki kiváló színészi és rendezői karrierje mellett alaposan ismeri a dívány másik oldalát is, többször volt elvonókúrákon és zárt osztályokon drog és egyéb problémái miatt. Dajan arca a close up-okban mindent elmondott, azt is,

amit bele se írtak a forgatókönyvbe. A pszichológus, vagyis az érzékeny ember összes lehetséges részvétét, gyöttrődését, a másik emberre való odafigyelését és segíteni akarását, a humanitás lehetséges határait megjelenítette. Miközben ő maga is emberből volt, esendő módon tiltott szerelembe esett egy páciensével, elhanyagolta saját családját, és saját pszichológusánál többször is megpróbált kibújni a felelősség alól. A sorozatban szakmai tisztessége végül legyőzte emberi gyengeségét, páciensével nem került valóságos szerelmi viszonyba, s hosszas gyöttrődések után sikerült megőriznie pszichológusi énjének határait és felülemelkedett elbizonytalanodásán. Személyes kapuzárás előtti drámája elválaszthatatlanul összefonódott összes kezeltjének ügyével, a hozzájuk fűződő kapcsolatával, a terápiák menetével.

A sorozat átütő sikere nyomán az azt műsorra tűző kereskedelmi csatorna már megígérte, hogy hamarosan lesz folytatása, rövidesen újabb páciensekkel, emberi sorsokkal ismerkedhet az izraeli néző. A *Terápia* nyomán bebizonyosodott, hogy jó ratinget és kivételes közönség-sikert nemcsak olcsó szórakoztatással, külföldi gagyi műsorok átvételével lehet elérni, hanem színvonalas és eredeti tv sorozatokkal is, amit egyaránt értékelt a közönség szinte minden rétege.

Shiri Zsuzsa

Az írás először a *Mediamix* c. lap 2005. decemberi számában jelent meg.

Fent:
A sorozat amerikai változatának főszereplője, Gabriel Byrne

Lent:
A sorozat eredeti izraeli változatának stábjában: középen Assi Dajan főszereplő

© 2012 HBO Holding Zrt. Minden jog fenntartva

„TALÁN MÉGIS CSAK SZÍNHÁZAT KELL CSINÁLNI”

Interjú Mácsai Pállal

A magyar HBO-n ősszel startoló, izraeli adaptációjú, Amerikában is nagy sikert aratott *Terápia* című sorozatának pszichológusa testhez álló szerep Mácsai Pálnak. A kiváló színész, színházalapító, az Örkeny Színház igazgatója maga is nagyon analitikus, szenzibilis alkat.

- Mi fogott meg a lélekűvű szerepében?
- Mindenki arról faggat, hogy milyen a viszonyom a pszichológiához, mit tanultam pszichológiailag a

szerepből. Számomra ez elsősorban színészi feladat volt. Élvezet volt játszani a gondosan megírt forgatókönyvet, a világos, egyértelmű drámai szituációk sorát. A forgatás körülményei a játékfilmes munkához hasonlítottak, a rendezői igényességet, a próbamenyiséget, az operatőri munka és a világítás minőségét illetően.

- Mi a véleményed az eredeti izraeli és az amerikai verzióról?
- Egyiket sem láttam.

– Szándékosan nem nézted meg, hogy ne befolyásoljon?

– Eddig még nem fordult elő, hogy különösebben befolyásolt volna, ha megnéztem valamit, amit más már játszott előttem. De mert viszonylag keveset filmeztem, mégsem akartam magam kitenni annak a veszélynek, hogy utánózni kezdek valamit, akár nem is tudatosan. Ebben a filmben nagyon fontos a személyesség, az, hogy „én hogyan működnék ebben a helyzetben”.

– Mégiscsak más lehet hét hónapig intenzíven együtt élni egy szereppel...

– Semmi különbség nincs egy színházi próbafolyamat és egy ilyen sorozat intenzitása között, csak a hosszúsága.

– Ez a pszichológus a hét hat napján mások lelki gubancait hallgatja, a hetediken pedig ő jár szupervízióra az egyik kollégájához. Más rétegeit kellett ezáltal megszólaltatni a figurának?

– Mindannyiunknak sokféle megnyilvánulási iránya van. De ezek ugyanannak az embernek a gesztusai, tettei. Azt kell tehát megérteni, kitapogatni, hogy ki ez az ember. A negyven rész mindegyikében sok fordulat és helyzet adódik, nem lehet állandóan az egészet fejben tartani. Csak akkor lehetsz koherens, ha pusztán létezni tudsz a szerepben. Agyalásból vagy kitalációkból itt nem lehet játszani, ahhoz túl szerteágazó, túl hosszú munka.

– Milyen képed alakult ki róla?

– Nagy intelligencia, fegyelem, szakmai alázat, becsületesség, de túlzott hiúság jellemzi. Huszonöt éve házas, két majdnem felnőtt gyerek apja, egy komoly szakmai sérelmet hordoz magában régről, és beköszönt az életébe a nagy szerelem. Bár pszichológusként azzal foglalkozik, hogy másokban a be nem vallott titkokat megsejti és megmutatja, önmaga előtt elrejt dolgokat. Ötvenévesen még nem ért véget az önelhelyezési, önbizonyítási identifikációs folyamata, aminek pedig illő lenne harmincéves korig befejeződni. És persze ott van az ötven körüliekre jellemző útkeresés, merre-tovább bizonytalanság. Összetett figura, akin mindenféle fogásokat lehet találni színészilag

– Van némi átfedésed, személyes érintettséged?

– Éppen annyi, amennyi kellett ahhoz, hogy rám osszák a szerepet. Ötvenévesen nagyjából belátható, hogy mennyi van hátra, ha nem jön közbe valami váratlan: az élet még lehet öt perc vagy harminc-negyven év. Ezzel nem is érdemes foglalkozni, inkább befelé kell figyelni. Mindig is volt bennem egyfajta nyugtalanság, ami mára sem múlt el, a be nem fejezettség kamaszkori attitűdje. Magamnak sem tudok határozott igennel vagy nemmel válaszolni arra a kérdésre, hogy lesznek-e még az életben váratlan húzásaim.

– Mit értesz be nem fejezettség és váratlan húzások alatt?

– Kíváncsi vagyok sok másra is, mint amivel foglalkozom.

– A nyugtalanságod abból is fakad, hogy nem látsz reális jövőképet Magyarországon?

– Ez más kérdés, de nem látom azt a kiegyensúlyozott, párbeszédképes országot, amiben jó lenne élni. A kibeszéletlen társadalmi bajoknak némi távoli közük van a pszichológiához, ami egyébként nem csupán a második világháborúig vagy Trianonig nyúlik vissza. Az én szememben a reformkor az utolsó egyértelmű és talán irigylésre méltó korszak. Úgy szívatolom, hogy valami a kiegyezés utáni korban romolhatott el. A polgárosodás valamiképp megtörtént, közben pedig valamivel pszichológiailag nem tartott lépést az ország.

– A gondolataid tökéletesen rmelnek Gigor Attila, a Terápia egyik rendezőjének megállapítására, aki szerint ennek a sorozatnak az lehet az értelme, hogy megértesse a magyarokkal: a szembenézés elkerülhetetlen a tévedéseinkkel, a bűneinkkel.

– Távoli módon hozzátehet egy szerény építőkockát a nagy társadalmi munkához, amit én magam egyébként elég reménytelennek látok.

– Mi tud segíteni?

– Mindig az a célravezető, ha az egyén személyesen megvizsgálja, hogy ő mit tett. Sokat orbánozzunk, gyurcsányozunk, és nagyon keveset mondjuk azt, hogy „én”. Én hol tévedtem, hazudtam, loptam, ügyeskedtem. Amikor átvertnek, becsapottnak éreztem magam, nem volt-e a másiknak igaza? Ez a munka nem zajlik nálunk. Valakinek el kellene már kezdeni. Némi kicsi felület ehhez a színház, ami bizonyos pillanataiban tükröt tart önmagunknak, és képes egy-egy apró állítást odatenni az ügy mellé.

Szentgyörgyi Rita

Enyedi Ildikó
és Marozsán Erika

TRAUMA, ELBESZÉLÉS, IRODALOM

„Elmondani az elmondhatatlant”: ez a paradoxon feszül mindazon megszólalásokban, amelyek a holokauszt traumájának megjelenítésére tesznek kísérletet.

A megjelenítés kísérletei igen sokfélék lehetnek, a traumatikus eseményeket közvetlenül átélők személyes tanúságtételétől, visszaemlékezéseitől az utóemlékezet történeteig, a túlélők gyermekeinek, unokáinak elbeszéléseiig vagy a holokauszt művészi (irodalmi, filmes, képzőművészeti vagy zenei) ábrázolásáig. De akár spontán vagy indukált (például interjú-szituációban született) önéletrajzi elbeszélésekről, akár családi történetekről, visszaemlékezésekről, akár pedig esztétikai igényű szövegekről vagy képekről van szó, az elbeszélő mindenképpen beleütközik a nyelv, a szavakkal vagy más jelekkel való ábrázolás és ábrázolhatóság problémájába. Hasonló helyzetben van az elbeszélés befogadója, hallgatója, olvasója vagy nézője, akinek számára ugyancsak alapkérdés a nyelv és az általa reprezentált valóság viszonya, az a kérdés, hogy a nyelv (vagy más szimbólumrendszer) képes-e hitelesen visszaadni, átélhetővé tenni mások számára a megtörtént borzalmakat, vagy éppen ellenkezőleg, azoknak elfedéséhez, távolításához, elidegenítéséhez járulhatnak hozzá.

Adorno sokat idézett, de gyakran félreértett kijelentése – „Auschwitz után verset írni barbárság” – nem csak a művészetre, hanem a tudományra is érvényes, hiszen a tudomány nyelve, szemben a költészetével, már eleve, szükségképpen elvonatkoztat, eltárgyasít, eldologiasít. De amiként verset írni a holokauszt után lehetetlen, s egyszersmind szükséges, ugyanígy lehetetlen és mégis elkerülhetetlen, hogy a trauma, mint esemény, mint tapasztalat, mint történet és mint emlékezet különféle tudományos reflexiók

tárgyává váljék. A témával „hivatalból” foglalkozó történettudomány mellett az utóbbi évtizedekben a filozófia, az irodalomtudomány, nem utolsósorban pedig a pszichológia foglalkozott a legtöbbet a holokauszt traumájának átfogó, a huszadik század kultúráját a huszonegyedik századra is kiható, mélyen meghatározó problémájával.

Jelen rövid ismertetés tárgya három fiatal kutató egy-egy műve. Egyikük (Békés Vera A.) pszichológus, a másik kettő (Menyhért Anna és Szűcs Teri) irodalomtudós. Mindhárom, könyv alakban is megjelent munka eredetileg PhD disszertációként született, és mindegyikük jól jelzi azt a megújuló érdeklődést, amely a holokauszt hosszú távú hatásának és megjelenítésének témája iránt mutatkozik Magyarországon, lépestartva a nemzetközi szakirodalommal, egyszersmind új eredményekkel is gazdagítva azt. Jeleznem kell, hogy nem vagyok teljesen elfogulatlan Békés és Menyhért munkája iránt; az előbbinek témavezetője voltam, az utóbbi esetében pedig bizottsági tag az ELTE irodalomtudományi doktori iskolájában tartott védésén. Békés Vera

Trauma és narrativa – A holokauszttrauma reprezentációja

című könyve (Ad Librum Kiadó, Bp. 2012) beszámoló egy kutatásról, amelynek során a holokauszttraumáról szóló személyes elbeszélések pszichológiai sajátosságait, illetve azok változásait vizsgálta, három – időben távoli – narratív forrás, szövegbázis alapján. Az első forrás az 1945-46-os (az interneten elérhető) DEGOB jegyzőkönyvekből származik, azokból az interjúkból, amelyeket deportálásból frissen visszatértekkel vettek fel a Deportálásokat Gondozó Országos Bizottság munkatársai. A második forrást azok a „má-

sodik generációs” interjúk alkotják, amelyeket a nyolcvanas években vettünk fel holokausz-túlélők 1945 után született gyermekeivel,¹ végül a harmadik forrást a 2000-es évek elején 1910 és 1935 között született magyar ajkú zsidók életútját feltáró (ugyancsak az interneten közzétett) CENTROPA-interjúk képezik. Ezek a szövegbázisok különböző korszakokban, különbözőféle célokból, eltérő módszerekkel jöttek létre, más- és más interjúalanyokkal, ezért természetesen nem teszik lehetővé a közvetlen összehasonlítást, vagy a személyes történetek alakulásainak nyomon követését. A szerző rendelkezésére állt viszont egy eszköztár, amelyet *oral history* típusú narratív szövegek szisztematikus nyelvi-pszichológiai vizsgálatának céljából fejlesztettek ki, különféle – köztük számítógépes – tartalomelemzési, nyelvtechnológiai módszerek alkalmazásával.² E módszerek révén Békés a narratívumok olyan sajátosságait vizsgálta, mint az *ágenciát*, cselekvést, illetve passzivitást jelölő igék, a *kognitív* (érzelmeket és gondolatokat kifejező) szavak, valamint az *oksági összefüggésekre* (kauzalitásra) utaló nyelvi szerkezetek előfordulási gyakorisága. E gyakoriságok alapján számszerű mutatókat képezett, amelyekből következtetni lehet arra, hogy az elbeszélések alanyai mennyire érzik saját énjüket „ágensnek”, azaz cselekedeteik végső forrásának; mennyire jellemző rájuk a kognitív belátás, a saját belső folyamataikra irányuló önreflexió, és végül, hogyan illeszti be az üldöztetés időszakát saját élettörténetükbe, milyen oksági összefüggéseket, magyarázatokat találnak mindannak megértéséhez, amin ők vagy családtagjaik keresztülmentek.

Az eredmények – röviden összefoglalva – azt mutatják, hogy az idő előrehaladtával nő az ágens, vagyis az egyén inkább aktív alakítója, semmint pusztán passzív elszenvedője lesz az eseményeknek; a szövegekben gyakoribbak lesznek a belső folyamatokra, önreflexióra utaló kifejezések; az oksági magyarázatok pedig gazdagabbá, differenciáltabbá válnak. Ezek a változások – mint az elemzésből kiderül – korántsem egyenes vonalúak, nem mentesek a különféle törésektől, megszakításoktól és ambivalenciáktól, mégis, jelzik a holokausz traumájának egy társadalmi szempontból is jelentős feldolgozási módját, azt a törekvést, hogy a túlélők és gyermekeik helyreállítsák élettörténetük folytonosságát, koherenciáját, s többé ne pusztán áldozatként, hanem a tapasztalataikra reflektáló autonóm individuumként viszonyuljanak saját maguk és családjuk történetére.

Békés Vera A. kutatása jól példázza, hogy a mai szövegelemzési eljárások miként alkalmazhatók a holokausz-narratívák implicit szerkezetének, a bennük rejlő jelentések megragadására. Ugyanakkor, mint a szerző is figyelmeztet erre, az általa vizsgált

narratívumokban „nem maguk a traumaemlékek, hanem a traumatikus emlékek reprezentációi jelennek meg. Az eredeti emlék az olvasó számára ismeretlen marad; csak az jut el hozzá, amit és amennyit az elbeszélő el tud és el akar mondani. Ezt a kritikai megkülönböztetést a traumaemlék és annak reprezentációja között a legtöbb trauma-narratíva vizsgálat nem tartalmazza.” (133. old.).

A traumaemlék és a trauma reprezentációja közötti viszony a fő témája Menyhért Anna tanulmánykötetének, amely rövidebb-hosszabb irodalomtudományi és kritikai esszét tartalmaz. Az Anonymus – Ráció, Bp. 2008-ban megjelent

Elmondani az elmondhatatlant – Trauma és irodalom

című kötet írásait az teszi különösen érdekessé, hogy a szerző csaknem mindegyikben a *személyes olvasás* lehetőségeit és határait teszi kulturális antropológiai és pszichológiai szempontból vizsgálat tárgyává. A kérdés, amely Menyhért Annát elsősorban foglalkoztatja, abban foglalható össze, hogy a traumaszöveg átadható-e olvasással, átélhető-e a traumaszöveg olvasója az eredeti traumát? Válasza szerint „a trauma csak akkor válik irodalmi értelemben elmondhatóvá, ha kialakul az ehhez szükséges irodalmi nyelv. Ez a nyelv nem elfedi a traumát, hanem színre viszi a történetet, azt, hogy a trauma előtti nyelv alkalmatlan a trauma elmondására, s ugyanakkor azt is megmutatja, hogy a szakadásnak az új nyelvben is látszania kell, mert múlt és jelen csak így kerülhet újra kapcsolatba” (6. old.). Ennek az „új nyelvnek” az egyik megteremtője Kertész Imre, akinek három művét (Sorstalanság, *Felszámolás*, *K. dosszié*) elemzi könyvében Menyhért Anna. Nem kevésbé érdekes az Esterházy Péter *Javított kiadásáról* szóló dolgozat, vagy a „Wilkomirski-botrányról”, egy hamis túlélő-memoár keletkezéséről és pszichológiai háttéréről szóló elemzés. Ki kell még emelnem a „Személyes olvasás” című tanulmányt, amelyben különféle személyes trauma-

történeteket, köztük Németh Gábor *Zsidó vagyok* című „traumaregényét” elemezve mutat rá arra, milyen veszélyei vannak az objektivistá tudományeszménynek”, amely a magyarországi irodalomtudományban is hosszú időre elhallgattatta vagy háttérbe szorította a személyesség hangjait. Mint Menyhárt Anna megjegyzi, „a kortárs magyar irodalomban az önéletrajzok, az érzelmeiről szóló, vallomások jellegű írások közelítik meg – éppen a személyes traumákkal való szembesülés révén – a közelmúlt történetelmének kollektív, nyelvi traumáit.” (52. old.). Szűcs Teri Kalligram kiadónál (Pozsony, 2011) megjelent kötete:

A felejtés története. A holokausz tanúsága irodalmi művekben

egyik fő fejezete ugyancsak Kertészről, a *Sorstalanság* „radikális tanúságtételéről” szól. Szűcs könyvében a *Sorstalanság-elemzés* beágyazódik egy szélesebb filozófiai, esztétikai-etikai értelmezési keretbe, amelynek kiindulópontja Adorno negatív esztétikája, az „Auschwitz után verset írni barbárság” paradoxona. Mint Szűcs írja, „a műalkotás szűk lételemzőségeit etikai paradoxonokkal kijelölő esztétika tulajdonképpen olyan művet ír elő, amely folyton az önfelszámolás, a megsemmisülés határán szálal meg – összekapcsolva a későmodern művészet elkötelezettségével a csend mint nyelvi jel, a szemantikai homály, a cezúra iránt. A művészetet tehát egyedül az legítimálja, hogy semmi más

nem adhat helyet az áldozatok szavának – ám ezt a mű csak a saját létre nézve szinte végzetes áldozathozatal árán képes megtenni.” (16-17. old.) Az áldozat tanúbizonyságát hordozó művészet hermeneutikai és teológiai aspektusait Szűcs Teri Paul Celan *Tenebrae* című versének, illetve Pilinszky János „evangéliumi esztétikájának” elemzésével mutatja be, majd a *Sorstalanság-eszében* azt vizsgálja, hogy a kertészi „sorsnarratíva” miként szembesül – radikális módon – a narratív identitás szokványos elméleteivel, a narratív pszichológia megközelítéseivel. A könyv további fejezetei az *utóemlékez* (postmemory) Marianne Hirsch által megalkotott fogalmából kiindulva Nádas Péter, Márton László, Borbély Szilárd egy-egy művét elemzi, és külön fejezetben foglalkozik a fénykép mint emlékkép szerepével irodalmi szövegekben.

Elméleti és módszertani szempontból mindhárom könyv roppant igényes vállalkozás. Nehéz dolgokról írnak, nem mindig könnyedén, de újra és újra arról győznek meg, hogy a *személyes olvasást* semmi sem pótolhatja.

Erős Ferenc

JEGYZETEK

- 1 Erős Ferenc – Kovács András – Lévai Katalin? “Hogyan jöttem rá, hogy zsidó vagyok?” Interjúk. *Medvetánc*, 1985/2-3, 129-145.
- 2 Lásd pl. Ehmann Bea: Az oral history szövegkorpuszok pszichológiai kutatásáról. *Replika*, 58, 2007. szept. 34-36.

(Folytatás a 4. oldalról)

A Szukkot az egyik legérdekesebb, legegységibb és komplexebb ünnep a judaizmusban. Szukkot alatt, a sátorban ülve, alva, kint vagyunk a természetben, és átéljük a vele való kapcsolatunkat. Megtanuljuk, hogy minden, ami az állandóságot hiteti el velünk: meleg otthonunk, használati tárgyaink, anyagi biztonságunk, valahol csak illúziók. Az egyetlen valóság az átmenetiség, mert a tárgyakat bármikor elveszíthetjük. A sivatagi vándorlást éljük át újra, ahol a természeti elemeknek voltak a vándorló izraeliták kiszolgáltatva. A sivatagban, kiszolgáltatottságában azonban mindenki egyenlő. Nem véletlen tehát, hogy Szukkot egy messianisztikus ünnep.

Tavaly, Szukkot első napján, a franciaországi Toulouse óvárosában kerestem éjnek idején egy *szukkat*. A legnagyobb *micva* ezen az ünnepen, első este ülni a sátorban és keddre mondani, ezért nagyon fontos volt számomra, hogy megtaláljam azt a sokat emlegetett sátrat az egyik sikátorban. Reménytelen helyzet volt, senki nem volt már az utcákon, ezért feladtam, és hazaindultam, egy lulávcokrot szorongatva a hónom alatt. Teljesen irreális

módon a helyi lubavicsi rabbiba botlottam egy szűk kis utcán. Köszöntünk egymásnak, és hamar kiderült, hogy már sok jót hallottunk egymásról. Készségesen a sátorhoz vezetett. Talán egyszer eljön az idő, amikor nemcsak személyes szinten, de valláspolitikai szempontból is baráti kapcsolatot tudnak ápolni a reform- és a háredi zsidók. Ha máskor nem, a messiási korszakban, egy hatalmas *szukkában*...

Radvánszki Péter

JEGYZETEK

- 1 1Mózes 21
- 2 1Mózes 22. Az *akkéda* szó jelentése megkötözés. A zsidó hagyomány erősen kihangsúlyozza, hogy az Örökkévaló soha sem akarta, hogy Ábrahám feláldozza Izsákot. Ezért csupán „Izsák megkötözéséről” beszélhetünk.
- 3 1Sámuel 1:1-2:10
- 4 A *háftára* szó az ünnepekkor és Sábbátkor olvasott prófétái részre utal.
- 5 BT Ber 31ab
- 6 BT Ber 31b „És fogadást tett és mondta: Örökkévaló, *Seregek Ura*... (1Sámuel 1:11). R Eleazar tanította, hogy amióta az Örökkévaló megteremtette világát, nem hívta senki őt a Seregek Urának, amíg nem jött Hanna, és nem hívta őt a Seregek Urának.”

ELHALLGATOTT NŐI TÖRTÉNETEK

„Csak az számít, hogy a történetek elhangozzanak
és az emberek odafigyeljenek rájuk.”

(Kate Moira Ryan)

Három könyv. Három zsidó női sors-történet; egy tizenhárom éves kislány, egy elfeledett író, aki rejtélyes körülmények között a zajló Dunába veszett, és egy pszichiáter, aki felnőttként sem tudta elfeledni a második világháború borzalmait, melyeket gyermekévei alatt élt át.

A történetek narratívái különböznek. A naplóíró kis kamasz hangjában végig ott bujkál az ismeretlen haláltól való, az idő múlásával egyre erősebbé váló félelem, ami „önbeteljesítő jóslatként” következik be a nagyváradai gettóból elhurcolt Heyman Éva életében. Az Amerikában élő Dénes Magda majdnem félvéyszázadnyi távolságból írt memoárja szintén egy gyermek szemén keresztül láttatja a II. Világháború borzalmait. Az önéletrajzi ihletésű szövegben gyakran megüti az olvasó fülét egy elkeseredett felnőtt hangja, aki mint egy analitikus vájkál gyermekkori traumáiban. Az első két szöveggel ellentétben a harmadik, Rudnóy Teréz *Szabaduló asszonyok* című regénye fikció, ami azonban semmit sem csorbit a könyv hitelességén.

„Nem tudok tovább írni,
kis Naplóm, hullanak a könnyeim”

Ezekkel a sorokkal végződik Heyman Éva naplója 1944. május 30-án. A tizenhárom éves nagyváradai kislány hagyatékát az utolsó pillanatokban csempészte ki Mariska nevű szakácsnőjük a gettóból. Heyman Éva édesanyja, Zsolt Béláné Rácz Ágnes a következő címmel publikálta 1948-ban gyermeke naplóját az Új Idők Irodalmi Intézet közbenjárásával. „A tizenhárom éves Éva harcolt az életéért a Harmadik Birodalom hóhéraival, de a német vadállat legyőzte Évát.” 1944 októberében Auschwitzban pusztította el őt a „Halál angyala”, Mengele.

A napló első megjelenése nem keltett nagyobb visszhangot, a vékonyka kötetet alig pár százan olvashatták. Többnyire csak azok, akik maguk is elszenvetői voltak a kegyetlenkedéseknek.

A fenti állítást igazolja Balázs Ágnes *Piros bicikli* című egyfelvonásos színdarabja is, amely 2007-es ősbemutatóján az újdonság erejével hatott a közönségre. A magyar köztudatból teljesen hiányzott a nagyváradai kislány írása.

A több mint félszázados hallgatás után Éva „Kis barátjának” titkai újra napvilágot láttak a XXI. Század Kiadó gondozásában. Máig kérdéses, miért fedledeztek meg a kutatók hosszú éveken keresztül Heyman Éva naplójáról? A nagyváradai kislány pontosan rögzítette a tragikus emberi sorsokat, a körülötte történő borzalmakat, sőt még Kamenec Podolszkijről is említést tett barátnője, Münzer Márta kapcsán, akit ott lőttek agyon 1941-ben.

Éva édesanyja szintén túlélte lányát, visszatért a haláltáborból, 1951-ben önkézével vetett véget életének. Megrendítő az a levél, melyet Éva nevelőnője, egy osztórak származású vénkisasszony, Jusztai hagyott hátra az anyának, s amelyet a későbbiekben szintén publikáltak. Ebből a levélből tudhatjuk meg, hogy Ági inkább a szerelmet, mint gyermekét választotta. Budapesten élt új férjével, Zsolt Bélával és aktívan részt vett a baloldali politikai mozgalmakban. Lányát szülei nevelték Nagyváradon. A folyton vádló lelkiismeret nem hagyott békét az elgyötört anyának, aki 1949-ben Zsolt Bélát is elvesztette. Férjével a Kozma utcai zsidó temetőben nyugszanak. Síremlékükön csupán kettőjük neve olvasható. Heyman Évának, akit a kertre néző, déli fekvésű, hófehér gyerekszobából hurcoltak a nagyváradai gettóra, senki nem állított emlékoszlopot.

„Anyá, fáj, ha lelőnek?”

Dénes Magda önéletrajzi regényének címe szimbolikus: *Égő kastélyok*. A kastély motívuma végig kíséri a történetet. A mesékből jól ismert kacsalábon forgó paloták Magda gyerekkorának felhőtlen szakaszát idézik. A háború előtti időszakot, amikor esténként a bátyja, Iván az ágya szélén ült, és órákon át szórakoztatta történeteivel. Iván elbeszéléseinek állandó visszatérő motívumai, a kastélyok kaptak lángra és semmisültek meg 1944-ben, amikor a családnak bujkálnia, éheznie-fáznia és menekülnie kellett.

Egy zárkózott, dacos és pimasz tíz éves kislánynak a kiszolgáltatottsága, lázadása a felnőttek érthetetlen és agresszív világában, aki saját létjogosultságát kérdőjelezi meg, hiszen magát csak tárolandó szemétként emlegeti, akitől a felnőttek szabadulni akarnak. A pszichiáter szerző rendkívül jól szemlélteti szövegében azt a rezignált lelkiállapotot, amivel a kis Magda az események sodrásában igyekszik túlélni és minél hamarabb felnőtté válni, mert reméli, hogy sikerül neki egyszer majd kinőnie a „Rút kiskacsa” szerepéből, szőke lesz és gyönyörű.

„Egy kis, ronda, zsidó kinézetű, fejtetves senki voltam, alighogy begyógyult tüdőhólyagokkal” – minősíti magát bátyjához, Ivánhoz mérten. Mégis életben marad, míg Ivánt, aki akkor már a Cionista Mozgalom egyik mindenre elszánt fiatal vezetője, egy alkalommal, amikor a városban hamis papírokkal küldetést teljesít, elfogják a nyilasok és a Dunába lövik. Iván irodalomprofesszor akart lenni, és mindenki szentül hitte, hogy az lesz.

Dénes Magda halála előtt pár évvel vetette papírra Magyarországon töltött gyerekkorának sötét szakaszát, azzal a céllal, hogy megszabaduljon gyöttrő emlékeitől. Önéletrajzi regénye terápiás írásként is szolgált, hogy oldani és felejteni próbálja évtizedeken át magával hurcolt megrázkódtatásait.

„Támasszák fel a mártírokat!”

Rudnóy (Lövy) Teréz *Szabaduló asszonyok* című regénye 1947-ben jelent meg. Az egyik első irodalmi alkotás volt, ami beszámolt a koncentrációs táborok borzalmairól. A szerző saját élményeiből merített ihletet művéhez. 1944-ben férjével és két fiával együtt hurcolták el a lévai gettóból. Az akkor már többkönyves író sem kerülte el Kolosváry-Borcsa Mihály antiszemita lejárató kampánya. Könyveit törölték a köztudatból.

Rudnóy utolsó regénye, egy asszony elkeseredett kiáltása az igazságszolgáltatás felé: „Támasszák fel a mártírokat!” Ha ez lehetetlen is, emlékeztetni a világot lehetséges.

Rudnóy hőse, Lulu, kirekesztett, társadalmon kívüli, zsidó származású prostituált. A saját sorstársai is kivetik maguk közül, megbélyegzik. A szenvedés, melyen keresztül megy, szentté avatja Lulut. Utcanőből szakrális vezetővé válik, látomásokat lát, erőt ad a halál torzában rettegő társnőinek, gyámolítja a gyengéket, védelmezi a gyermekeket és végül bosszút akar állni kínzóikon. Lulu karizmatikus személyisége magával ragadja a felszabadító amerikai csapatok kapitányát. Az asszony és Server kapitány között elhangzó négy szemközi beszélgetés adja a súlypontját Rudnóy regényének. Az amerikai megelőlegezte a bizalmat a jövő német generációjának. „A gyermek, amikor születik, nem jelszavakat hoz a vérében a világra, nem karlendítés az első köszönet, és sejtelve sincs róla, hogy volt egyszer egy nyírott bajszú nagyhangú pojáca”. Lulu, a megalázott, elgyötört, frissen szabadult fogoly nem hisz ebben a pozitív jövőképben. Ő nem tud megbocsátani, hisz’ átélte mindazt a kegyetlenkedést, amiről a felszabadító csapatoknak fogalmuk sem volt. Lulu megakadályozza, hogy egy újszülött német gyermek a világra jöjjön. Saját életével fizet érte.

Ahogy Heyman Éva naplóját, Rudnóy Teréz regényét is elhallgatták a múlt rendszerben. Mindkét szöveg majdnem ötven év elteltével került ismét nyilvánosságra. Dénes Magda könyvét a szerző halála után egy évvel fordították le magyar nyelvre.

Németh Ványi Klári

Zsolt Ágnes: *Éva lányom – A magyar Anna Frank.* XXI. Század Kiadó Kft., 2011, 140 oldal, 2450 Ft.

Rudnóy Teréz: *Szabaduló asszonyok – A szabadság első 24 órája.* Noran Könyvesház, 2011, 272 oldal, 2699 Ft.

Dénes Magda: *Égő kastélyok – Egy gyermek élete a háború alatt.* Molnár Julianna fordítása, Minerva Kiadó, 2011, 360 oldal, 2800 Ft.